

ode

omgevingskwaliteit door erfgoed

“Het Noord-Hollandse landschap is historisch gevormd door grote ingrepen: droogmakerijen, dijken, kanalen, infrastructuur. De energietransitie voegt daar een nieuwe laag aan toe. De vraag is niet óf die laag komt, maar hoe”

Klinkerrijm

Precies poreus genoeg om de tijd te absorberen, lag het baksteen te wachten op een plek in de geschiedenis. Het wist nog niet hoe de dingen zouden gaan, aan welke elementen het blootgesteld, hoeveel jaren opgeteld en hoe goed de mensen zouden zorgen. Het wist nog niet dat het tussen mortel en elke nieuwe morgen meer bestemming kreeg.

Steen werd gestapeld, een idee van papier gevlochten in beton. Zo begon het. Eerst iets nieuws te zijn en dan deel te mogen worden van een verhaal. Taal te worden, losse klinkers tot de woorden die vertellen van een plek die tijd en ruimte heeft veranderd.

Het echoot. 'Hier vond plaats, hier werd geleefd, hier ligt bewaard wie we waren, steen is genetisch materiaal.' Het weet niet of het luid genoeg is om uit te klinken boven vooruitgang en nood. Het echoot, maar tekorten schreeuwen en het vraagt om goede luisteraars die op waarde schatten wat het in zich draagt.

Het kan opnieuw iets nieuws zijn, de lijn van een oud verhaal doorzetten als een feuilleton. Wat ooit begon een nieuw begin, midden in verandering. Want er is altijd weer geschiedenis om op te nemen en stenen zijn geduldig. Vervuld van verhalen wachten ze op hun plek in de tijd.

Yanaika Zomer

Inhoud

04 | Klinkerrijm

Gedicht door **Yanaika Zomer**

08 | Erfgoedinclusief

Voorwoord door **Jelle Beemsterboer**, gedeputeerde Cultureel erfgoed, provincie Noord-Holland

24 | (Op)gevangen

Column door **Jos Wienen**, burgemeester van Haarlem

28 | Gedeelde liefde voor Post 65

In gesprek met **Hans Boonstra** en **André Winder**, monumentenadviseurs bij Bureau Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam

36 | Werelderfgoed in een dynamisch landschap

In gesprek met **Nanette van Goor**, teamcoördinator erfgoed en cultuur bij de provincie Noord-Holland

40 | Door ons gezien en gelezen

50 | De basis op orde

In gesprek met **Tilly Maclean**, beleidsadviseur erfgoed bij de provincie Zeeland en lid van het kwartiermakersteam Erfgoed en Overheid, en **Marjolein Kerkhof**, beleidsmedewerker archeologie bij OCW

54 | De gebiedsbiografie met blik op de toekomst

Uitgangspunt voor beleid en ontwerp

66 | Koers

Doorgeefcolumn door **Frank Altenburg**, senior beleidsmedewerker, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

68 | De kwestie

De huidige monumentenzorg is niet houdbaar

70 | Harde argumenten

Landschapswaarden meenemen in beleid

76 | Verdichten met verleden

Hoe archeologie en bouwhistorie de stad verrijken

82 | Van het Steunpunt

86 | Een nieuwe laag in het landschap

Over leegte, toekomst en de nieuwe betekenis van het agrarisch landschap

94 | 'Keep calm and carry on'

Nawoord van de redactie

96 | Colofon

12 | **Relatie onder druk**
Erfgoed en ruimtelijke ordening

20 | **'Erfgoed helpt om opgaves te verknopen'**
In gesprek met **Jephta Dullaart**, voormalig programmaleider Erfgoed Deal

42 | **Spanning in het landschap**
In gesprek met **Miriam Ram**, stedenbouwkundige (provincie Noord-Holland), landschapsarchitect **Francis Schaefers**, (Tennet) en landschapsarchitect **Dirk Oudes** (WUR)

58 | **Wat er al staat, hoeft niet gebouwd te worden**
Herbestemming van erfgoed draagt bij aan de aanpak van ruimtelijke en maatschappelijke opgaven

Erfgoedinclusief

Jelle Beemsterboer, gedeputeerde Cultureel erfgoed, provincie Noord-Holland

De afgelopen jaren heb ik vaak gezegd dat de portefeuille Cultureel erfgoed mijn leukste portefeuille is. Ik kom op bijzondere plekken en spreek mensen die met veel enthousiasme werken aan het behoud van ons erfgoed voor toekomstige generaties. Zij vertellen met datzelfde enthousiasme over de ontstaansgeschiedenis van Noord-Holland en laten mij tegelijkertijd inzien dat erfgoed nooit statisch is. De komende jaren gaat Noord-Holland weer veranderen, door opgaven als de energietransitie, klimaatverandering en woningbouw. Het is aan onze generatie om te bepalen welke waarden wij daarbij willen behouden en versterken en welke nieuwe waarden wij toevoegen. Dat vraagt soms om moeilijke keuzes, maar zowel oude als recente voorbeelden laten zien dat behoud hand in hand kan gaan met nieuwe opgaven en zelfs een sleutel kan zijn bij de zoektocht naar kwalitatief hoogwaardige oplossingen.

Zelf vind ik de Erfgoed Deal in Waterland-Oost inspirerend, omdat die ook een aantal van mijn andere portefeuilles raken, zoals Landbouw en visserij, Stikstof en het Programma Landelijk Gebied. Voor de toekomst van dit eeuwenoude veenweidegebied heeft de provincie namelijk een 'erfgoedinclusief' inrichtings- en beheerplan opgesteld. Het karakteristieke landschap blijft behouden door opgaven te koppelen. Dit plan verbetert de waterkwaliteit en biodiversiteit, remt de bodemdaling, bevordert CO₂-opslag en creëert meer ruimte voor weidevogels. Toekomstbestendige agrarische bedrijven spelen daarin een belangrijke rol.

Dat klinkt eenvoudiger dan het is. Grondeigenaren, pachters en beheerders in Waterland-Oost zijn vooraf meegenomen in de planvorming. De opgaven zijn hier groot: het gebied is versnipperd en kampt met bodemdaling en de gebruikers hebben met het oog op de toekomst allemaal verschillende belangen. Met het inrichtings- en beheerplan wordt nu samen geïnvesteerd in watermanagement en in cultuurhistorische en ecologische waarden, waardoor bestaande kwaliteiten een plek houden in de leefomgeving van de toekomst.

Deze erfgoedinclusieve aanpak van ontwikkelen, die als vertrekpunt in het Ruimtelijk Voorstel van de provincie is opgenomen, komt in deze *ode* meermaals aan bod. Zo gaat het in deze editie onder andere over erfgoed in relatie tot stedelijke transformatie, energietransitie en landbouwtransitie, over de ruimtelijke opgaven die op de Hollandse Waterlinies afkomen en het vergelijkbare gedachtegoed van het recent geëindigde rijksprogramma Erfgoed Deal. In deze *ode* staan de auteurs stil bij de uitdagingen die in onze erfgoedsector spelen, maar vooral bij de kansen die het ons allemaal biedt.

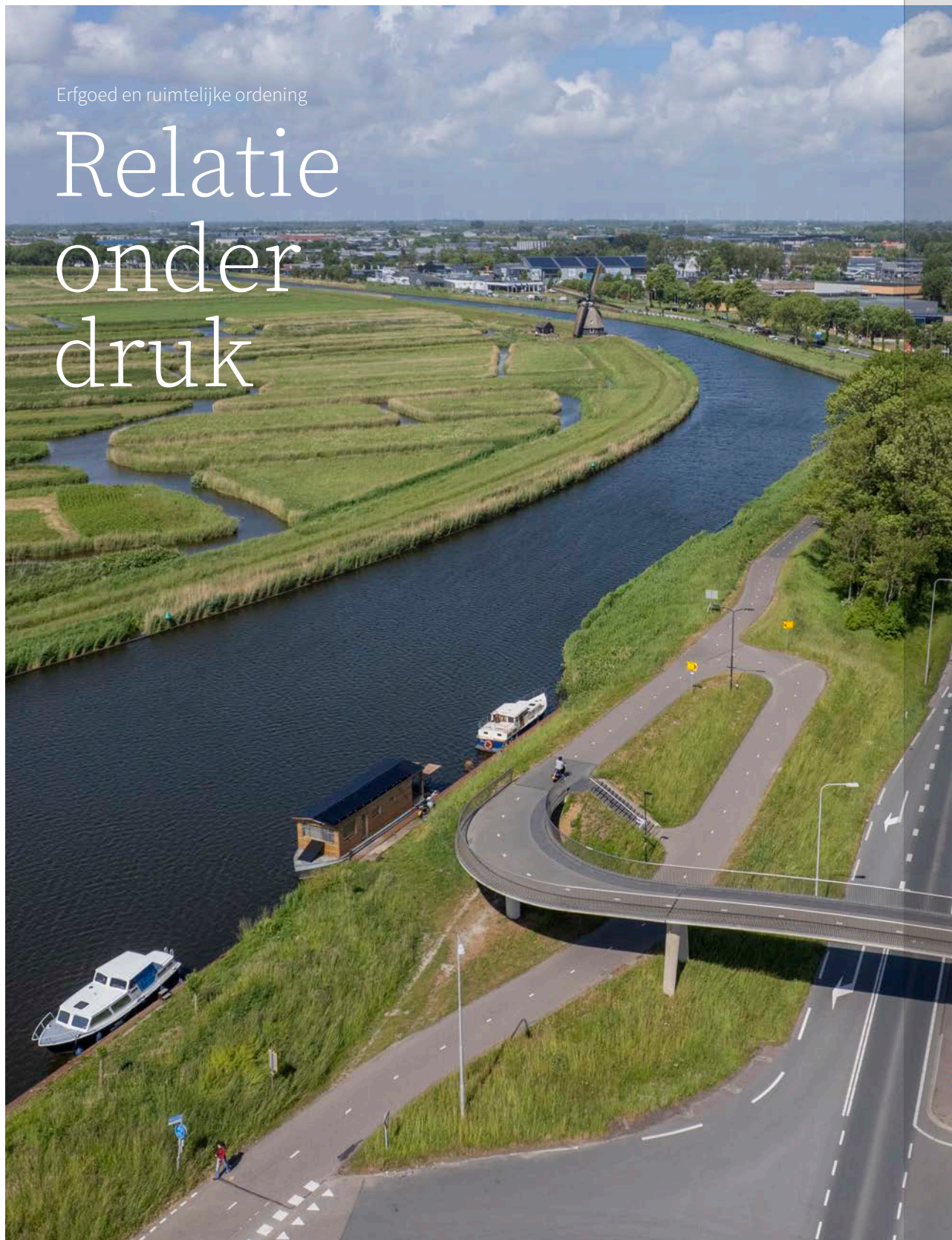
Waterland is een veenweidegebied, wat goed te zien is aan de hoge dichtheid aan sloten, vaarten en drassig grasland. Door ontwatering daalt de bodem en komt er CO₂ vrij. Het Erfgoed Dealproject 'Amsterdam Wetlands' zoekt naar oplossingen voor deze problematiek met behulp van cultuurhistorie. | Foto Els Zweerink

“Erfgoed is een intrinsiek onderdeel van een planningscultuur die geeft om kwaliteit”

Erfgoed en ruimtelijke ordening

Relatie onder druk

| Door **Peter Paul Witsen**, planologisch adviseur, journalist en essayist

Erfgoed is uitgegroeid tot een vaste waarde in de ruimtelijke ordening. Althans op papier. In de praktijk wordt erfgoed nog te vaak ervaren als belemmering in plaats van als een pijler onder de omgevingskwaliteit. Om de kansen te keren, is meer nodig dan de traditionele planologische aanpak van ‘classificatie’ en ‘categorisering’.

Erfgoed is mooi, maar je moet er niet te veel last van hebben. Dat is de teneur van de ontwerp-Nota Ruimte die in september vorig jaar verscheen. Er worden gloedvolle en ware woorden gewijd aan de verbindende en identiteitsbepalende waarde van erfgoed. De rijksinzet is om “cultureel erfgoed in een vroeg stadium te betrekken bij opgaven en ontwikkelingen” en “het kan een belangrijke rol spelen bij ruimtelijke transitie, omdat het een onmisbaar onderdeel vormt van (nieuwe) ruimtelijke kwaliteit”.

In één adem en bij herhaling benoemt de nota dat erfgoed wel vatbaar moet blijven voor verandering en dat extra regelgeving ongewenst is. Dat wringt. Na meer dan 25 jaar ‘behoud door ontwikkeling’ is het blijkbaar nog steeds nodig om te weerleggen dat erfgoedbeleid bestaat uit conserverende regelgeving. Bovendien laat de nota in het midden welke vorm van borging het Rijk dan wel voor zich ziet. Daarvoor wordt verwezen naar een nog op te stellen Aanpak Erfgoed en Leefomgeving. Het team onderzoekers van de TU-Delft van het programma Q-factor dat een zienswijze op de ontwerp-Nota Ruimte schreef (2025), wees erop dat de nota ‘leefomgevingskwaliteit’ ten onrechte niet als overkoepelend thema opvoert. Was dat wel gebeurd, dan had ook het erfgoed gemakkelijker zijn plaats gevonden, als component van de kwaliteitsimpuls die van alle ruimtelijke ontwikkelingen verwacht mag worden.

Ruimtelijke kwaliteit

Erfgoed is in de jaren negentig de ruimtelijke ordening in geloodst op de vleugels van het denken over ‘ruimtelijke kwaliteit’.

Vóór die tijd had de ruimtelijke ordening een sterk procedureel karakter. Het ging om inspraak en overleg, om beleidscoördinatie en rechtszekerheid. Het planologisch beleid bood alles en iedereen een plek onder de zon, maar gaf weinig richting aan. De correctie op rijksniveau vond plaats in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening (1988). Die profileerde ruimtelijke kwaliteit als de eigen, onderscheidende doelstelling van de ruimtelijke ordening, en legde die uiteen in ‘toekomstwaarde’, ‘gebruikswaarde’ en ‘belevingswaarde’. Die drie-eenheid maakte school, soms aangevuld met ‘culturele waarde’ of ‘herkomstwaarde’. Met die toevoeging van herkomstwaarde is dit drietal ook weer terug te vinden in de huidige ontwerp-Nota Ruimte, hoewel verstopt op pagina 322.

Erfgoed bood kans om de belevingswaarde inhoud te geven op een enigszins objectiveerbare, niet smaakgebonden manier. Erfgoed verbindt. Dat beeld is sindsdien genuanceerd – wiens erfgoed, waar herinnert het ons precies aan? – maar toch. Het toenmalige ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) pakte de handschoen op met het

Heerhugowaard is sinds de jaren zeventig enorm gegroeid. Momenteel transformeert het stationsgebied met tientallen woontorens tot hoogstedelijk gebied. De uitdijende stad komt steeds dichterbij buurdorp Broek op Langedijk, en het cultuurhistorisch waardevolle gebied Oosterdel. Hoe kunnen de kenmerken van dit gebied de ontwikkelingen in de stad versterken? | Foto André Russcher

programma Belvedere. Dat introduceerde de mantra ‘behoud door ontwikkeling’. Erfgoed werd niet meer enkel benaderd als sector die bescherming nodig heeft, maar als levend onderdeel van de maatschappij, als factor bij gebiedsontwikkelingen. Er ontstond een bloeiende praktijk van herbestemming, van evenwicht tussen in stand te houden erfgoedwaarden en aanpassingen om nieuw gebruik mogelijk te maken. Sprekende voorbeelden uit deze periode zijn de Rijkswerf Willemsoord in Den Helder en de Westergasfabriek in Amsterdam.

De nota onderscheidde meer dan honderd ‘cultuurhistorisch belangrijke steden’ en zeventig Belvedere-landschappen, maar die lijsten zijn niet blijven hangen. De benadering bleek veel breder toepasbaar, ook in gebieden waar het erfgoed minder monumentaal is. Het programma zette zelfs nog een stap verder: erfgoed gold niet alleen als sector of factor in de ruimtelijke ontwikkeling, maar ook als ‘vector’: het kon richting geven aan nieuwe ontwikkelingen. Historische verkavelingspatronen werkten door in de stedenbouwkundige opzet van nieuwbouwwijken, architecten speelden met traditionele bouwstijlen. De vermaarde Cono-kaasfabriek in de Beemster uit 2014 is een mooi voorbeeld van deze vectorbenadering. De nieuwbouw reageert niet alleen op de maat, schaal en symmetrie die de droogmakerij tot werelderfgoed maken, maar ook op de cultuur van de Beemster die sinds zijn ontstaan gedomineerd is door de landbouw.

Het systeem van classificatie komt voort uit de benadering van erfgoed als sector, maar past minder bij de richtinggevende functie van erfgoed als kwaliteitscomponent

Classificatie als basis

Met de Belvedere-steden en -landschappen leek het programma aanvankelijk een vertrouwde planologische koers in te slaan: die van classificatie als basis voor bescherming. Voor gebouwd erfgoed is dat een beproefde systematiek. Er zijn monumenten op rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau en stedenbouwkundige ensembles kunnen worden aangewezen als beschermd stads- en dorpsgezicht. Voor archeologische monumenten geldt hetzelfde. Bij landschappelijk erfgoed is het beeld een stuk minder stabiel. Veel nationale en provinciale plannen werken met classificaties, maar die wisselen nogal eens en hun betekenis is niet altijd helder. Zelfs de ‘Nationale Landschappen’ uit het begin van deze eeuw, die bestuurlijk en maatschappelijk veel weerklank vonden, sneuvelen al na acht jaar. Het beleid van de provincie Noord-Holland is op dit punt wel consequent. Ze heeft haar 32 ‘bijzondere provinciale landschappen’ onlangs omgedoopt in ‘beschermd landschappen’. Zowel de argumentatie achter de aanwijzing als de te beschermen kernkwaliteiten staan concreet beschreven. De landschappen bestrijken een groot deel van het landelijke gebied. Het beleid is ook bedoeld om het landschap open te houden en dient zo als steunpilaar onder de strategie van verdichting in bestaand stedelijk gebied. Mede daardoor is het omstreden en voedt het de associatie van erfgoedzorg met belemmerende regelgeving. Ondanks de naamswijziging wordt er geknabbeld aan het bijbehorende beschermingsregime.

De ontwerp-Nota Ruimte bevat ook weer een classificatie, maar die is

De Cono-kaasfabriek in de Beemster is een eigentijds voorbeeld van erfgoed als richtinggevend principe. In maat, schaal en ordening sluit het gebouw aan op de structuur van de droogmakerij en op de agrarische cultuur die dit werelderfgoed al eeuwenlang vormgeeft. | Foto Milad Pallesh

een stuk minder helder. Er zijn 27 ‘waardevolle landschappen’ aangewezen. Criteria zijn ‘onder andere gaafheid, uniciteit en afleesbaarheid’ – meer toelichting geeft de nota niet. Van de 27 liggen er 4 geheel of gedeeltelijk in Noord-Holland: het oude land van Texel, Schermer/Schermereiland & Beemster, Waterland en de Vechtstreek. Wat de aanwijzing precies behelst, blijft onuitsproken. Op één punt is de nota wel duidelijk: “Belangrijk is daarbij dat we geen extra regelgeving introduceren.” Het systeem van classificatie komt voort uit de benadering van erfgoed als sector, maar past minder bij de richtinggevende functie van erfgoed als kwaliteitscomponent. Te ver doorgevoerd of te eenzijdig gepositioneerd, kent het systeem ook bezwaren. Het nodigt uit om eromheen te bewegen, waardoor kernkwaliteiten in stand blijven maar het landschap toch fragmenteert, of erger: het brengt erfgoed voluit in de rol van planologische belemmering, met extra druk op de niet-geclassificeerde landschappen tot gevolg. Voor erfgoed als richtinggevende kwaliteitscomponent is zo’n classificatie hooguit een deel van het verhaal.

Contextgevoelige oplossingen

Meer dan een kwart eeuw samenspel tussen erfgoed en ruimtelijke ordening heeft geleerd dat erfgoed altijd en overal een positie hoort te hebben in de ruimtelijke ontwikkeling. Ook erfgoed dat minder zeldzaam of onderscheidend is maar wel lokaal wordt gewaardeerd – net als het verhaal achter het erfgoed, ook als de fysieke resten minder aanwezig of herkenbaar zijn. Het nationale Deltaprogramma wint aan zeggings- en overtuigingskracht als het wordt neergezet als volgende fase in een lange traditie van omgaan met het water. De strategie voor herstructurering in een integraal ontworpen gebied, zoals een vroegnaoorlogse woonwijk, kan anders zijn dan in een gebied met een lange cultuur van zelfbouw en zelforganisatie. Oplossingen zijn bij uitstek contextgevoelig. Ze laten zich slecht generaliseren in de integrale omgevingsvisies van het Rijk of de provincie. Erfgoed laat zich vooral op stedelijk en regionaal niveau verweven met stedenbouw en ruimtelijke ordening, stelt het Netwerk Erfgoed en Ruimte van de RCE in de publicatie ‘Oude sporen in

Er zijn aansprekende resultaten
geboekt en erfgoed is niet meer
weg te denken uit het onderwijs
in de ruimtelijke disciplines

een nieuwe eeuw – de uitdaging na Belvedere’ (2013). Dat wil niet zeggen dat zo’n omgevingsvisie op een hoger schaalniveau met lege handen staat. Integrale ruimtelijke plannen lenen zich uitstekend om opgaven te agenderen en generieke ontwikkelprincipes te formuleren – zoals de ontwerp-Nota Ruimte doet met het principe ‘kenmerken van een gebied staan centraal’. Ze kunnen die principes bovendien kracht bijzetten met procesrichtlijnen en stimulerende instrumenten, met organisatorische en publicitaire acties. En er kan aandacht zijn, meer dan via algemene classificaties, voor de cultuur en de specifieke waarden van het betreffende gebied (P.P. Witsen, ‘Een plan en dan’, 2025).

Aansprekende resultaten

Erfgoed is een intrinsiek onderdeel van een planningscultuur die geeft om kwaliteit. De laatste decennia raakte deze relatie tussen ruimtelijke ordening en erfgoed langzaam geïnstitutionaliseerd. Er zijn aansprekende resultaten geboekt en erfgoed is niet meer weg te denken uit het onderwijs in de ruimtelijke disciplines.

Maar dat proces van institutionalisering staat onder druk. In plaats daarvan lijkt de ruimtelijke ordening de weg in te slaan van het beleidsmanagement: het aan elkaar knopen van verschillende sectorale beleidslijnen. De metafoer van de ruimtelijke puzzel is daar een uiting van, maar ook de standaardisering van omgevingsvisies en de veelheid aan effectrapportages die vooral negatieve invloeden en belemmeringen in beeld brengen – ook in relatie tot erfgoed. Er zijn serieuze zorgen over de tekortschietende erfgoed-expertise en -capaciteit bij gemeenten, stelt bijvoorbeeld ook Lysias Advies in ‘Inventarisatie Erfgoed & Overheid’ (2024).

We moeten oppassen dat de referentie voor ruimtelijke keuzes niet terugschuift van de geleefde ruimte naar de beleidsmatig geïnterpreteerde ruimte. Zo’n ruimtelijke ordening verbindt niet, maar vervreemdt.

De Rode Buurt is een vroegtwintigste-eeuwse arbeiderswijk in Zandijk. Met hulp van de Erfgoed Deal werd de openbare ruimte klimaatadaptief ingericht, voortbouwend op de tuindorpachtige opzet van het buurtje. De Rode Buurt heeft geen beschermde status, maar de gemeente deed wel cultuurhistorisch onderzoek dat als basis diende voor de herontwikkelingsplannen.

| Foto André Russcher

Voor meer
verdieping
scan de QR code.

“Laten we ons niet blindstaren op dat officieel beschermde erfgoed, maar ook kijken naar het bredere verhaal van een plek, naar de identiteit of het DNA van het gebied”

In gesprek met **Jephta Dullaart**, voormalig programmaleider Erfgoed Deal
| Door **Inge Molenaar**

‘Erfgoed helpt om opgaves te verknopen’

Ruimtelijke opgaven oplossen met de hulp van erfgoed – dat is wat de Erfgoed Deal beoogde. De Erfgoed Deal verleende de afgelopen zeven jaar subsidies voor voorbeeldprojecten die daarop gericht waren. Jephta Dullaart, de laatste jaren programmaleider, blikt terug en roept overheden en erfgoedorganisaties op het stokje over te nemen.

Wat was de Erfgoed Deal?

“De Erfgoed Deal was een onafhankelijk partnerprogramma dat bedoeld was om een erfgoedinclusieve aanpak van gebiedsontwikkelingen te stimuleren. De VNG, IPO en de waterschappen, vanuit het Rijk medegefinancierd door het ministerie van OCW, investeerden hier samen in.

“Wij kregen de opdracht om van, voor en met de sector inspirerende voorbeeldprojecten te maken. Die moesten gericht zijn op erfgoedbehoud of -herstel, maar ook altijd een functie geven aan het erfgoed voor een ruimtelijke opgave. Het ging dus over het weer relevant maken van het erfgoed.”

Is dat een nieuwe manier van naar erfgoed kijken?

“Wij staan op de schouders van onze voorgangers. Het is begonnen met het programma Belvedere met de aandacht voor erfgoed als vector. Vanaf dat moment werd er gekeken naar hoe erfgoed een plek kan krijgen in ruimtelijke ontwikkelingen. Geen stolp eromheen, maar juist erfgoed benutten voor een opgave. Dus stel dat je collega bij Klimaat een opgave heeft, dan denk jij als erfgoedambtenaar mee op welke manier erfgoed benut kan worden om die klimaatopgave aan te pakken. Dat is een nieuwe manier van werken.”

Voormalig programmaleider van de Erfgoed Deal **Jephta Dullaart** tussen de ruïnes van het Kasteel van Egmond. Het kasteel werd in de dertiende eeuw gesticht door de Heer van Egmond, en groeide uit tot een van de grootste van Holland. Het werd in 1573 verwoest door de Geuzen om te voorkomen dat de Spanjaarden het in handen kregen. | Foto Els Zweerink

Voor wie moeten deze Erfgoed Dealprojecten als voorbeeld dienen?

“Vooral voor gemeenten, provincies en waterschappen. Maar ook voor andere grote erfgoedorganisaties en organisaties die adviseren over ruimtelijke kwaliteit. Bij de voorbeeldprojecten gaat het over het vooraan zetten van erfgoed bij een proces. Erfgoed is geen vinkje, maar helpt om verschillende opgaves te verknopen.

“We zagen dat erfgoed functioneert als ‘smeermiddel’ om het gesprek aan te gaan met de omgeving. Sommige onderwerpen, zoals waterkwaliteit of biodiversiteit, zijn toch vrij droog voor burgers. Maar door er erfgoed aan te verbinden, voelen bewoners zich eerder betrokken. We keken altijd goed bij de projecten: is dit toe te passen op andere plekken?”

“Juist de ‘zachte kant’ van erfgoed kan van waarde zijn voor een opgave”

Kan je een voorbeeld noemen van een Erfgoed Dealproject in Noord-Holland?

“De ruïne van Slot Egmond is onbenut erfgoed dat je wakker kan kussen. In die Erfgoed Deal zijn partijen samengebracht die eerder allemaal afzonderlijk actief waren met de ruïne. De Erfgoed Deal maakt via *placemaking* van de ruïne een centrale plek met voorzieningen, toerisme en cultuur. Het mes snijdt aan twee kanten: instandhouding en beleving van erfgoed krijgen een impuls en aan de andere kant draagt erfgoed bij aan maatschappelijke doelen. In dit geval versterking van het voorzieningenniveau.”

Hoe kunnen overheden op deze erfgoedinclusieve manier gaan werken?

“We hopen dat overheden naar erfgoed gaan kijken met de blik: ‘Welke opgaves liggen er in dit gebied en hoe kunnen we die verbinden aan het erfgoed?’ Maar hoe zorg je er nou voor dat erfgoed vroegtijdig aan tafel komt? Het viel ons op dat veel initiatieven vanuit andere afdelingen kwamen. Maar het is belangrijk dat ook de erfgoedambtenaar aanhaakt, want die gaat niet alleen maar over ‘die huisjes’. Dus een oproep aan alle ambtenaren, of zoals Mirjam Wulfse, voorzitter van de stuurgroep Erfgoed Deal, dat mooi zegt: klim uit je eigen silo!”

“Ook gaat het bij Erfgoed Deals vaak juist over het niet-geregistreerde of beschermde erfgoed, maar over de plekken die de identiteit van een gebied bepalen. Juist deze ‘zachte kant’ van erfgoed kan van waarde zijn voor een opgave. Het helpt dan om mensen daarin mee te nemen. Dus laten we ons niet blindstaren op dat officieel beschermde erfgoed, maar ook kijken naar het bredere verhaal van een plek, naar de identiteit of het DNA van het gebied. Hoe hebben mensen het gebruikt, welke kenmerken dragen betekenis en wat kunnen we daarvan leren?”

“Dus een oproep aan alle ambtenaren: klim uit je eigen silo!”

De campagne ‘Ongezouten’ in het IJsselmeergebied werd medegefinancierd door de Erfgoed Deal. Ongezouten stimuleerde de dialoog over de kwaliteiten van het IJsselmeergebied, in het licht van onder meer klimaatadaptatie, natuurontwikkeling, wonen en recreatie. Dat gesprek vond altijd plaats op de plek, en niet in een vergaderzaal, zoals hier in Uitdam. | Foto Brovi Media

Hoe nu verder na de Erfgoed Deal?

“We zien dat de manier van werken al aan het veranderen is. Dat een waterschap bij een dijkversterkingsopgave al in het begin een mooie landschapsbiografie laat opstellen. Maar dat is nog steeds niet de standaard. “We lopen met deze projecten vooruit op de troepen. Het heeft tijd nodig om deze manier van werken en kijken naar erfgoed door te laten sijpelen in de hele sector. Dat kost al gauw vijf à tien jaar. Het lijkt mij daarom heel waardevol om over een aantal jaar te analyseren wat de Erfgoed Dealprojecten hebben opgeleverd.”

Je vindt alle Erfgoed Dealprojecten via de QR code.

(Op)gevangen

Burgemeester **Jos Wiene** in de herbestemde koepelgevangenis. Onder de kenmerkende koepel zijn nu kantoren gevestigd en vinden culturele evenementen plaats. | Foto Els Zweerink

Jos Wiene, burgemeester van Haarlem

Iedere plaats heeft z'n eigenheid. Tijd is daarbij een belangrijke factor. Moderne steden worden in hoog tempo gebouwd. De tijd van bouwen is herkenbaar. Maar als de tijd verdergaat komen er veranderingen. Functies en gebouwen verdwijnen en nieuwe komen ervoor in de plaats. Andere worden juist gekoesterd, beschermd en krijgen in de loop van de tijd nieuwe kansen. Zo krijgt de plaats steeds meer zijn eigen kleur. In Haarlem is dat proces al eeuwen bezig. Omdat er veel bewaard is gebleven, is er in de openbare ruimte veel geschiedenis leesbaar. Wat uit het verleden bewaard is, vormt de basis van het Haarlem dat we kennen en waar we van houden. De Grote Markt, de Bavo, het stadhuis en tal van andere gebouwen maken het verhaal van de stad zichtbaar. Daarbij doen zich telkens problemen en vragen voor, omdat gebouwen hun functie verliezen of bouwvallig worden. Het is dan een uitdaging om van een probleem een kans te maken. Neem de prachtige koepelgevangenis. Het cirkelvormige gebouw was als gevangenis een sprekend voorbeeld van de geschiedenis van detentie in Nederland. In 2016 sloot de gevangenis haar deuren. Door een initiatief uit de stad kreeg het complex nieuwe functies die het hechter met Haarlem verbonden. Onder de vloer kwam een prachtig bioscoopcomplex en in de enorme

koepelruimte zitten nu kantoren en collegezalen. Er vinden culturele evenementen plaats, kleine bedrijven hebben er hun thuisbasis gevonden en een internationale universiteit trekt studenten uit de hele wereld. De gevangenis, achter hoge muren half verborgen, verloor haar functie, maar werd opgevangen door Haarlem – het gebouw is letterlijk en figuurlijk opengegaan naar de stad, mensen lopen er in en uit. De markante koepel imponeert inwoners en bezoekers van dichtbij en veraf. Woningen, een hotel en een parkeergarage worden als nieuwbouw toegevoegd. Het is lastig om nieuwe opgaven van de stad met aandacht in het bestaande in te voegen. Maar als dat lukt, voegt het kwaliteit en karakter toe aan ons Haarlem.

Zo gaat het telkens: een ziekenhuis krijgt een nieuw gebouw, het oude wordt na veel discussies en mislukkingen waarschijnlijk een prachtig nieuw onderkomen voor het Frans Halsmuseum. V&D ging failliet, Hudsons Bay redde het niet, en nu wordt het markante gebouw gevuld met publieke functies en woningen. Het is belangrijk dat de gemeente, initiatiefnemers, eigenaren en investeerders samen zoeken naar nieuwe invullingen die bijdragen aan het karakter van monumenten. Oud en nieuw samen vormen de stad waar mensen aan gehecht zijn.

“Je moet niet alleen met een technisch verhaal komen over materiaalgebruik of gevelindelingen, maar juist laten zien dat het erfgoed onderdeel is van het verhaal van de stad. En wat dat betekent voor de inwoners en voor ons als samenleving”

In gesprek met **Hans Boonstra** en **André Winder**, monumentenadviseurs bij Bureau Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam. | Door **Inge den Oudsten**

Gedeelde liefde voor Post 65

Het zoemt rondom Post 65 in Nederland: verkenningen, sloopdreigingen, aanwijzingsprocedures – het staat allemaal stevig op de agenda in de erfgoedwereld. Hoe kunnen gemeenten omgaan met de gebouwen en objecten uit deze periode, en waarom zouden ze daar eigenlijk nu al mee starten?

Bij 'Post 65' denk je waarschijnlijk direct aan iconische architectuur, zoals het stadhuis in Terneuzen of Herman Hertzbergers hoofdkantoor van Centraal Beheer Achmea in Apeldoorn. Gekenmerkt door bruto beton of een bijzondere structuralistische opbouw zijn deze gebouwen de laatste jaren onderdeel geworden van ons begrip van erfgoed. Ook iconisch op het gebied van woningbouw uit deze tijdperiode zijn experimentele woningbouwprojecten zoals De Kasbah in Hengelo of Het Koggeschip in Den Helder. Hier zien we ook nieuwe materialen en nieuwe ideeën over de structuur en functie van gebouwen. Het erfgoed uit de periode 1965-1990 staat tevens bekend om de aandacht voor de openbare ruimte: woonerven, stedelijk groen en grote parken. Veel van de gebouwen en projecten uit dit tijdvak zijn inmiddels toe aan vernieuwing en verduurzaming. Gemeenten krijgen steeds meer initiatieven voor herbestemming of sloop binnen. Daarom volgen er, na een periode van inventarisatie en onderzoek, nu ook beschermingsmaatregelen. In 2025 startte de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) de aanwijzingsprocedure voor vijftien nieuwe rijksmonumenten uit deze periode. *New towns* als Almere of Nieuwegein wijzen inmiddels de eerste gemeentelijke monumenten aan.

Ook voor Noord-Hollandse gemeentes is de tijd rijp om aan de slag te gaan met hun Post 65-erfgoed. Wat dit erfgoed bijzonder maakt is dat de waardering en bescherming ervoor goed kan worden opgepakt mét bewoners. Waarom dat zo is ontdekken we in gesprek met twee erfgoed specialisten van de gemeente Amsterdam.

Samenspraak met bewoners

In Amsterdam vind je zowel indrukwekkende Post 65-iconen zoals de Toren Overhoeks, als woningbouwprojecten uit de stadsvernieuwing van de jaren zeventig en tachtig. Monumentenadviseur Hans Boonstra van de gemeente is al sinds zijn jeugd gefascineerd

Hans Boonstra en **André Winder** op het binnenplein van het Pentagon in de Nieuwmarktbuurt in Amsterdam. Het bouwblok heeft vijf hoeken die de oude rooilijnen van de stad volgen. De poorten die uitkomen op het binnenplein markeren het straatje dat hier voor de sloop lag. De gevel is opvallend plastisch: de geveldelen springen naar binnen en naar buiten, zodat er in alle woningen optimale lichttoetreding is. | Foto Els Zweerink

door de woningbouw uit deze tijd: “Toen ik twaalf was, was ik al geïnteresseerd in wat we nu Post 65-erfgoed noemen. Ik keek met grote verbazing naar de stadsvernieuwing rondom de Nieuwmarkt in Amsterdam, waar mensen zich actief inzetten voor hun leefomgeving en hun stad.”

Die betrokkenheid van bewoners, wat Boonstra destijds al opviel, is een typisch kenmerk van het erfgoed uit deze periode, zeker in Amsterdam. Veel van de woningbouwcomplexen uit de stadsvernieuwing zijn ontworpen in samenwerking met de bewoners, zoals het Pentagon in de Nieuwmarktbuurt, een ontwerp van Theo Bosch en Aldo van Eyck. In de jaren zeventig wil de gemeente deze buurt grotendeels slopen voor de aanleg van een metrolijn en een snelweg. Bewoners komen in hevige en soms gewelddadig verzet tegen de cityvorming-plannen van de gemeente. Uiteindelijk wordt de buurt toch deels gesloopt, en krijgen architecten Bosch en Van Eyck de kans om de buurt opnieuw op te bouwen. Ze luisteren naar de bewoners – ze herstellen historische panden waar dat kan, en passen de nieuwbouw in binnen de schaal en het stratenpatroon van de bestaande bebouwing. Dat het Pentagon, met een collectief binnenplein, op deze manier in de stad is ingebed is dus te danken aan de bewoners. “Hierdoor”, zegt Boonstra, “zijn de gebouwen onderdeel van de identiteit van de stad. En dat zorgt voor verbinding tussen samenleving en de gebouwen.”

Dat die woningen samen met bewoners zijn ontworpen, maakt ze ook toekomstbestendig. Boonstra’s collega André Winder zegt daarover: “Het betekent immers dat er goed is nagedacht over de plattegronden, om ze af te stemmen op de behoeften van de bewoners. Dat zorgt voor echte woonkwaliteit. De huidige bewoners zijn nog steeds enthousiast over hun woning met eigen buitenruimte in hartje Amsterdam.” Inmiddels moeten de woningen gemoderiseerd en verduurzaamd worden, maar de kwaliteit van de gebouwen laat daarvoor voldoende ruimte.

Veel van de woningbouwcomplexen uit de stadsvernieuwing zijn ontworpen in samenspraak met de bewoners

Slingerende binnenstraat

Die toekomstbestendigheid kenmerkt ook grootschaliger Post 65-architectuur. Winder: “Veel van de grote bank- of kantoorgebouwen hebben een betonnen structuur met een open plattegrond. Dat maakt ze geschikt voor herbestemming.” Neem het Zandkasteel, een iconisch gemeentelijk monument in Amsterdam-Zuidoost. Architectenbureau Alberts en Van Huut ontwierp het als hoofdkantoor voor de Nederlandsche Middenstandsbank, later onderdeel van de ING. Het Zandkasteel bestaat uit tien torens die verbonden zijn door een slingerende binnenstraat op de begane grond. Aan de buitenkant ziet het gebouw er heel anders uit dan de meeste kantoorgebouwen – de vormen en materialen zijn organisch en geïnspireerd door de antroposofie. Maar de constructie is van beton, en de tien torens hebben een open kantoorplattegrond. Hierdoor laat het Zandkasteel veel ruimte voor herbestemming. Het gebouw is nu getransformeerd naar appartementen, een school en enkele publieke functies zoals horeca. Volgens Winder is die transformatie “prachtig gelukt”.

Het Zandkasteel (uit 1987) in Amsterdam-Zuidoost, ontworpen als kantoorgebouw, kreeg al snel zijn bijnaam vanwege de organisch gevormde torens en de zandkleurige bakstenen gevel. | Foto André Russcher

Echt een eyeopener

Naast beton doen in de Post 65-periode ook andere nieuwe bouwmaterialen en technieken hun intrede. Is dat een uitdaging? Nee, zegt Boonstra bijna meteen: “Het is niet ingewikkeld. Het is anders.” De monumentenadviseurs zien het als een kans om meer te leren over hoe gebouwen uit die tijd werden gemaakt, en hoe we daar nu met hedendaagse opgaven als verduurzaming en circulariteit mee om moeten gaan.

Zo ook bij het hoofdkantoor van IBM, gemeentelijk monument, een ontwerp van architectenbureau Lucas & Niemeijer. Boonstra: “In het IBM-gebouw is die nieuwe bouwtechniek heel belangrijk. Dat was voor ons echt een eyeopener – het is modulair, fabrieksmatig, bijna als een auto in elkaar gezet. De gevel is opgebouwd uit aluminium en rubberen elementen, die los van elkaar vervangen kunnen worden. En dat is een heel andere bouwtechniek

dan die van een zeventiende-eeuws grachtenpand. Daar moeten we dus op een andere manier naar kijken, en daar kunnen we nog veel over leren.” Een boek zoals ‘Bouwmaterialen 1940-1990: Vernieuwing, constructie, toepassing’ van Kees Somer en Ronald Stenvert kan daarin helpen. Door te investeren in kennis over de materialen en bouwtechnieken uit deze periode, is er veel mogelijk in het behoud en de herontwikkeling van Post 65-erfgoed.

Verhaal van de stad

De gemeente Amsterdam heeft al veel Post 65-erfgoed aangewezen als monument. Op basis van een inventarisatie zijn de parels in kaart gebracht. In Amsterdam roepen bovendien bewoners en verenigingen de gemeente regelmatig op een gebouw aan te wijzen als monument. Hoewel het uiteraard onmogelijk is om het

vele Post 65-erfgoed in Amsterdam volledig te beschermen of te redden van sloop, staat de architectuur uit deze periode wel al stevig op de agenda in de hoofdstad. Daardoor is het gemeentelijk proces van inventariseren, waarderen en beschermen voor Amsterdam waarschijnlijk gemakkelijker dan voor de meeste andere Noord-Hollandse gemeenten. Wel begint het gesprek vaak op tijd door de zorgvuldige inventarisatie. Zowel Winder als Boonstra benadrukt dat het essentieel is om het gemeentebestuur, de bewoners en de erfgoedverenigingen te betrekken bij het beschermen van dit type erfgoed. Boonstra: “Daarbij moet je niet alleen met een technisch verhaal komen over materiaalgebruik of gevelindelingen, maar juist laten zien dat het erfgoed onderdeel is van het verhaal van de stad. En wat dat betekent voor de inwoners en voor ons als samenleving.”

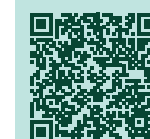
Meerstemmig waarderen

De waardering en het draagvlak voor het behoud van het erfgoed uit deze periode zijn niet overal zo hoog als in Amsterdam – integendeel, de meeste bestuurders en inwoners lopen niet warm voor Post 65. Er is daarom allereerst bewustwording nodig van de kwaliteiten van de wijken en gebouwen uit deze tijd. Ook in Noord-Holland zijn er meerdere groeikernen uit de Post 65-periode te vinden zoals Hoorn, Heerhugowaard en Hoofddorp, en gemeentes als Haarlem en Den Helder kennen ook veel Post 65-architectuur en groenaanleg.

Doordat het erfgoed uit deze periode relatief onbekend is, hebben gemeenten vaak de waarden ervan niet in het vizier. Veel gemeenten zijn nog maar nauwelijks begonnen met het inventariseren van erfgoed uit de wederopbouwperiode. Toch is Post 65-erfgoed door betrokkenheid van de bewoners (van toen en van nu), erg geschikt om in samenspraak met hen te waarderen. Het is immers hun woon- en werkomgeving, en bewoners kunnen vaak goed benoemen waarom hun omgeving bijzonder is – zelfs als ze haar niet direct als ‘erfgoed’ herkennen. De RCE werkte samen met gemeenten en erfgoedpartners aan een inspiratiedocument over het gezamenlijk waarderen van Post 65 erfgoed: ‘Samen betekenis geven aan een monument’.

Gemeenten staan de komende jaren onvermijdelijk allemaal voor sloop-, herbestemmings- of verduurzamingsopgaven van Post 65-erfgoed. Het thema ‘meerstemmigheid’ in het waarderen van erfgoed, aangejaagd door het Verdrag van Faro, staat inmiddels ook al op vele agenda’s. Er valt veel winst te behalen in het combineren van deze opgaven. Tijd dus, om samen met lokale erfgoedgemeenschappen aan de slag te gaan met Post 65-erfgoed.

Scan de QR-code en leer meer over het omgaan met Post 65-erfgoed.

Aan de Sint Antoniesbreestraat en de Nieuwmarkt in Amsterdam werden ‘krotten’ gesloopt voor nieuwbouw en de aanleg van de metro. Bewoners kwamen in opstand. Op een van de woningen die er nog staat lees je de protestleus ‘Ik ben een krot omdat de grond waarop ik sta meer opbrengt dan ik aan huur’.

| Foto Stadsarchief Amsterdam

“Hoe kun je de waarden van het erfgoed inzetten om de kwaliteit van onvermijdelijke verandering te versterken?”

In gesprek met **Nanette van Goor**, teamcoördinator erfgoed en cultuur bij de provincie Noord-Holland | Door **Lisa Timmerman** en **Inge den Oudsten**

Werelderfgoed in een dynamisch landschap

Snelwegen, stroomkabels en stedelijke ontwikkelingen – bij deze ingrepen kan Noord-Holland niet heen om het Unesco-werelderfgoed de Hollandse Waterlinies, een van de identiteitsdragers van de provincie. Hoe gaan we in Noord-Holland om met ons werelderfgoed? Nanette van Goor pleit voor een verschuiving: van beschermen naar meebewegen, meedenken en het toevoegen van nieuwe omgevingskwaliteit.

Het werelderfgoed van de Hollandse Waterlinies bestaat uit de Nieuwe Hollandse Waterlinies en de Stelling van Amsterdam. Het gebied is in de jaren negentig door Unesco beschermd, ondanks de ligging van de linies midden in de dynamische Randstad – net als vandaag de dag werden er toen in het gebied ook snelwegen aangelegd en woonwijken gebouwd. Dit Unesco-werelderfgoed drukt een stevig stempel op de provincie. Naast onvervangbare cultuurhistorische en identiteitswaarde is het ook van groot belang als doorlopend groen landschap voor recreatie, gezondheid en klimaatadaptatie.

De provincie Noord-Holland is als siteholder verantwoordelijk voor de omgang met dit erfgoed, dat onder druk staat door uiteenlopende ruimtelijke ontwikkelingen.

Nanette van Goor bij de Geniedijk in de Haarlemmermeer. Op deze plek is de spanning hoog. Zo dicht bij Schiphol is de – nu nog – open ruimte gewild bij logistieke bedrijven. Het bouwen van loodsen, kantoren en bedrijventerreinen botst met kernwaarden van het Unesco-werelderfgoed, zoals 'openheid', hier in het schootsveld van de Stelling. | Foto Els Zweerink

Hoe kijk jij naar de rol van erfgoed in onze dynamische provincie?

“Het Noord-Hollandse landschap is altijd in verandering geweest. Ik vind dat het idee dat alles moet blijven zoals het is, simpelweg niet klopt. Nu is de druk op het erfgoed inderdaad hoog, en dat vraagt om een andere houding van erfgoedprofessionals: minder focus op beschermen, en meer op het begeleiden van verandering. De vraag is niet óf er iets verandert, maar hoe je met die verandering omgaat. Hoe kun je de waarden van het erfgoed inzetten om de kwaliteit van die onvermijdelijke verandering te versterken?”

De Hollandse Waterlinies zijn een uniek, maar ook complex erfgoed: een kilometerslange structuur die door meerdere provincies en gemeenten loopt. Vrijwel alle grote ruimtelijke opgaven in onze provincie kruisen de Hollandse Waterlinies. Lange tijd had dit werelderfgoed een uitzonderingspositie binnen de provincie, met een eigen programmabureau en investeringsmiddelen. Vanuit het programma zijn tientallen restauraties en succesvolle herbestemmingen van forten gefinancierd. Die fase is inmiddels afgesloten.

Waarom is de omgang met dit erfgoed bijzonder?

“Een Unesco-werelderfgoed heeft te maken met regels van Unesco. Die komen erop neer dat de zogeheten ‘uitzonderlijke universele waarde’ niet geschaad mag worden. Wij willen als provincie niet anders omgaan met dit erfgoed dan met andere waardevolle erfgoed- en landschapswaarden in Noord-Holland. Veel landschappen en erfgoedstructuren in Noord-Holland hebben immers een hoge waarde, of die nou zijn aangewezen als Unesco-werelderfgoed of als beschermd landschap. Voor ons gaat het steeds om de vraag: welke kwaliteit zit hier en hoe ga je daar zorgvuldig mee om?”

Wat betekent dat in de praktijk, bijvoorbeeld rondom de energietransitie?

“Bij woningbouw kun je soms zeggen: misschien niet hier, maar daar. Bij energie-infrastructuur is die ruimte er vaak minder – hoogspanningslijnen, kabels en leidingen kun je niet eenvoudig omleggen. Dat vraagt om duidelijke keuzes. Soms betekent dit dat erfgoed wordt aangetast. Dat moet je dan wel expliciet maken en goed vormgeven. Dat je laat zien: hier is een ingreep gedaan, en dit is waarom.

“Markeer en ontwerp zo’n ingreep liever goed in plaats van hem te camoufleren, zodat het verhaal van het landschap te begrijpen blijft. Dat is ook een vorm van erfgoedzorg.”

Wat vraagt deze manier van werken van erfgoedambtenaren?

“Als erfgoed alleen als hindermacht wordt ervaren, dan proberen anderen je te omzeilen. Terwijl je juist aan tafel wil zitten, om invloed te hebben op de keuzes die gemaakt worden. Dat vraagt om meedenken, zonder alles los te laten.

“Je moet blijven staan voor wat echt belangrijk is – en dus ook weten wat essentieel is om te behouden. En in andere gevallen begrijpen dat andere belangen, zoals energie of waterveiligheid, soms zwaarder wegen. Dat is een balanceeract voor de ambtenaar: de belangen van het erfgoed behartigen én gesprekspartner blijven.”

In de Haarlemmermeer is het contrast tussen hedendaagse ontwikkelingen en het eeuwenoude erfgoed van de Geniedijk sterk zichtbaar. | Foto Els Zweerink

“Door ervaringen te delen ontstaat ruimte om samen te leren. Je hoeft het niet alleen op te lossen”

De schaal van de Waterlinies maakt samenwerking tussen overheden cruciaal. Hoe gaat dat?

“In de Haarlemmermeer is een mooi voorbeeld van een intensief samenwerkingstraject tussen overheden. Daar is een locatie langs de Geniedijk in de loop der jaren bebouwd, tegen de formele regels in. Tijdens deze ontwikkeling was de regelgeving nog niet op orde en tegelijkertijd was het behouden van de kwaliteit ‘openheid’ op deze locatie niet houdbaar.

“Door samen met de gemeente en de RCE opnieuw te kijken naar kernkwaliteiten en ontwikkelprincipes, ontstond hier ruimte voor ontwikkeling én voor juridische duidelijkheid. Dat kost tijd, maar het levert wel wederzijds begrip op.”

Wat zou je gemeentelijke erfgoedambtenaren willen meegeven?

“Veel erfgoedambtenaren werken solistisch, soms maar voor een paar uur per week. Dan voelt het alsof jij degene bent die steeds ‘nee’ zegt. Terwijl deze worsteling overall speelt. Door ervaringen te delen – met andere gemeenten, de provincie, het Steunpunt of het Sitebureau van de Hollandse Waterlinies – ontstaat ruimte om samen te leren. Je hoeft het niet alleen op te lossen.

“De grote opgaven blijven, dus je kunt niet alles behouden. Maar je kunt wel zorgen dat veranderingen betekenisvol zijn. Dat is volgens mij de kern van erfgoedwerk in deze tijd.”

Door ons gezien en gelezen

Caspar Janssen *Tussen Horst en Griend* (2025)

Er is een verband tussen het verdwijnen van woorden en het verdwijnen van landschapselementen. Dat is het uitgangspunt van het handzame, fraai vormgegeven boekje, geschreven door Caspar Janssen. Hij beschrijft zestig historische landschappelijke elementen waarvan de betekenis en oorsprong bij velen onbekend zijn geworden. Met voorbeelden uit heel Nederland stipt Janssen op verhalende wijze de verschillende termen aan. Het boek is geen technische, complete atlas met als doel te duiden welke landschapselementen waar van oudsher voorkomen en welke gebruiken daarbij horen. Het is een fijn leesbaar, levendig verhaal dat de verschillende elementen en hun relatie tot diverse toponiemen beschrijft. Doordat Janssen met verschillende experts de landschappen bezoekt, krijgt elk element zijn eigen tint. Soms een toekomstbeeld, soms een meer technisch inzicht, soms een ecologisch verhaal. Een inspirerend boek dat historische landschappelijke elementen weer tot leven brengt en het belang daarvan benadrukt.

Hanna Blommers

NTR *De Redders van het Scheepswrak* (2025)

Deze documentaire laat zien dat onderwatererfgoed geen niche is, maar een urgente beleidsopgave. Jarenlang gebrek aan politieke aandacht leidde tot bezuinigingen, kennisverlies en het verdwijnen van expertise. Tegelijkertijd maakt de film duidelijk dat beschermen alleen niet altijd genoeg is. Het Nederlandse uitgangspunt van behoud in situ, vaak vertaald naar het afdekken van wrakken, is strijdig met het verdwijnen van kennis en verhalen door niet in te grijpen. De documentaire toont dit spanningsveld scherp, maar ook hoopvol. De uiteindelijk brede politieke steun en de financiering van onderzoek markeren een koerswijziging. Ook biedt de film een eerlijk inblikje in de samenwerking tussen archeologen en sportduikers die willen bijdragen zonder hun hobby te verliezen aan bureaucratie. De documentaire maakt duidelijk dat echte bescherming van ons maritieme verleden om meer vraagt dan incidentele aandacht: het vraagt om langjarig beleid, bestuurlijke continuïteit en de durf om voorbij de korte termijn te kijken.

Maaïke Honshorst

Natuurmonumenten *Podwalk Natuurgeheimen, Atlantikwall* (2026)

In drukke tijden is wandelen een aanrader, zeker als je er ook nog een zinvol erfgoedverhaal bij kan luisteren. Neem de aflevering over de Atlantikwall van de podwalk 'Natuurgeheimen', waar zowel het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog als de natuur een stem krijgen. Vanaf het startpunt in natuurpark Zuid-Kennemerland, leidt de podwalk je door het bos, langs kronkelige paden, over golvende duintoppen en langs vele sporen van de Tweede Wereldoorlog. Je ziet ze niet altijd, maar ze zijn er wel. Hier leefden duizenden soldaten, die talloze bunkers, loopgraven en tankgrachten aanlegden. Helaas laat de audiotour de kwestie 'beladen erfgoed' vrijwel onbesproken. Op welke manier kunnen we dit erfgoed nieuwe betekenis geven? En hoe biedt het nieuwe perspectieven op de oorlog en actuele vraagstukken? Dus ben je uitgerust van het wandelen, voer er dan eens een goed gesprek over.

Marlies Buurman

Myrthe Krom en Patrick Vlegels (redactie) *Op reis door Noord-Holland – Verhalen en beelden uit de collecties van het Noord-Hollands Archief* (2025)

Op de studiezaal van een archief openen onderzoekers stilletjes dozen vol foto's en documenten. Daarom valt het extra op als er een zachte triomfkreet klinkt. Hoe nerdy archiefonderzoek ook lijkt – als je iets vindt waar je al tijden naar op zoek bent, voel je je werkelijk Sherlock Holmes. En dan de cadeautjes die het archief biedt: foto's van een strand vol badgasten rond 1900, een Braziliaanse jaguar in de zeventiende eeuw. Zelf vond ik eens meterslange bestektekeningen van de sluizen van het Noordzeekanaal, zo breekbaar dat ik ze bijna niet open durfde te vouwen. Het boek geeft de lezer precies dát gevoel. De verhalen stromen je tegemoet, de schoonheid van het historische materiaal verrast. Misschien was het niet waar je naar op zoek was, maar als je er voor openstaat biedt het nieuwe inzichten en andere perspectieven. Een heerlijk boek.

Dorine van Hoogstraten

Het Flevolands Archief *Podcast Wisselend Getij* (2025)

Deze podcast vertelt vergeten verhalen over de Zuiderzeewerken en hun impact op mensen rondom de vroegere Zuiderzee. De Afsluitdijk en de Zuiderzeesteunwet veranderden het landschap en het leven van de mensen ingrijpend. De podcast richt zich op Flevoland, maar het is een geschiedenis die ook de Noord-Hollandse kusten en voormalige vissersgemeenschappen raakt. Van een positie aan de binnenzee, kwam Noord-Holland opeens aan een binnenmeer te liggen. Het was het einde van een tijdperk, van de gebruiken, gebouwen en landschappen die daarbij hoorden. De Zuiderzeecultuur werd een verhaal uit het verleden. In de eerste aflevering vertelt historicus Eva Vriend over de ingrijpende gevolgen voor de vissersgemeenschappen. De afleveringen erna gaan over het optimisme van onder anderen ingenieur Lely en hoe dit strakke bedachte landschap uitgroeide tot een thuis voor velen. De aflevering met schrijver Joris van Casteren over Lelystad is een aanrader.

Inge Molenaar

Museum Fenix in Rotterdam

Op een druilerige zaterdag in november bezocht ik Fenix: het nieuwe kunstmuseum over migratie in Rotterdam. Die druilerigheid verdween in de grote lichte hallen van het pakhuis dat werd getransformeerd tot museum. Daarover niets dan lof: de kunstwerken, de foto's, de architectuur en de 'Tornado' die boven de loods uit wordt getoverd. Maar de echte warmte kruipt je hart binnen op Plein: de publiek toegankelijke ontmoetingsplek in de havenloods. Plein is een heruitvinding van het stadsplein: je kunt er rolschaatsen, huiswerk maken, een boek lezen of 'gewoon even zitten en kijken wat er gebeurt'. Maar wel droog, warm, met koffie én wifi. Hier wordt Chinees Nieuwjaar gevierd, kun je taallessen volgen en start de Nacht van de Vluchteling. Zo wordt de herontwikkeling van een gigantische loods in Katendrecht meer dan een trekker van nieuwe toeristen – ze voegt waarde toe aan de wijk: voor oude bewoners, nieuwe bewoners en bezoekers. Erfgoed als drager van sociale waarden in stedelijke transformaties.

Inge den Oudsten

Spanning in het landschap

In gesprek met **Miriam Ram**, stedenbouwkundige en strategisch beleidsadviseur bij de provincie Noord-Holland, **Francis Schaefers**, landschapsarchitect bij netbeheerder bij Tennet en **Dirk Oudes**, assistent professor aan Wageningen Universiteit | Door **Laura de Bonth** en **Lisa Timmerman**

De energietransitie drukt haar stempel stevig op het Noord-Hollandse landschap. Waar windturbines en zonnepanelen al jaren de gemoederen bezighouden, staat nu de uitbreiding van het hoogspanningsnet op de agenda. Een gesprek over de impact van de energietransitie op het Noord-Hollandse landschap en vooral: de ruimte die er nog is om kwaliteit toe te voegen.

In het gebied boven het Noordzeekanaal komt circa 45 kilometer nieuw bovengronds hoogspanningstracé. Elders in de provincie breidt netbeheerder Tennet het tracé Diemen-Ens uit met een extra verbinding. Daarnaast heeft Tennet plannen voor vijf nieuwe 380 kV-hoogspanningsstations – twee bij het nieuwe tracé naar de Kop van Noord-Holland, een bij Westpoort, een bij Amsterdam-Zuidoost en nog een in het grensgebied met Zuid-Holland. Verder zoeken Tennet en Liander ruimte voor tientallen nieuwe 150 kV- en 50 kV-stations, die ook vaak enkele hectares groot zijn. Het zijn projecten van tientallen hectares en kilometerslange lijnen. Voor veel gemeenten komt het moment dichterbij waarop een netbeheerder een concrete ruimtevraag neerlegt – een ruimtevraag met een enorme impact op de leefomgeving. Wat betekent dat voor de ruimtelijke kwaliteit? Is hier sprake van inpassing of aanpassing in het landschap of zelfs van transformatie ervan? En hoe verhoudt de urgentie van de energietransitie zich tot de zorg voor ons cultureel erfgoed en cultuurlandschap?

Geen sluitstuk meer

“De beschikbaarheid van energie was jarenlang vanzelfsprekend”, stelt Miriam Ram, stedenbouwkundige en strategisch beleidsadviseur bij de provincie Noord-Holland. “Nu is dat duidelijk niet meer zo.” Met de overstap naar duurzame bronnen elektrificeren de industrie, de mobiliteit en de gebouwde omgeving. De opwek van stroom (zonnepanelen en wind) vindt verspreid plaats waardoor de vraag naar transportcapaciteit tussen regio's groeit. De nieuwe hoogspanningslijnen en -stations versterken het overbelaste elektriciteitsnet en zijn daarnaast nodig om de elektriciteit van de op zee geproduceerde windenergie aan land te brengen en te transporteren.

Dus is energie-infrastructuur inmiddels een ruimtelijk vraagstuk van formaat. Niet alleen omdat er ruimte voor nodig is, maar ook omdat de beschikbaarheid van stroom steeds meer een voorwaarde wordt voor de haalbaarheid van nieuwe ontwikkelingen.

“Terwijl energie-infrastructuur lange tijd een technische achtergrondlaag vormde met kabels ondergronds en stations achter een groenstrook, dwingt de transitie ons nu tot een fundamentele herziening van ons ruimtelijk systeem”, zegt landschapsarchitect Francis Schaefers, werkzaam bij netbeheerder Tennet. Voor gemeenten betekent dit dat energie niet langer een sluitstuk van ruimtelijke planvorming kan zijn. Bij elke

De hoogspanningsmasten in het buitengebied van Purmerend maken gezamenlijk onderdeel uit van een moderne – niet meer weg te denken – laag in het landschap. | Foto Anna Groentjes

Ook de grote snelwegen
waren ooit een ingrijpende
toevoeging aan het landschap

De lijnopstellingen van het windmolenpark in de Wieringermeer volgen de structuur van het polderlandschap. In het ontwerp is rekening gehouden met het perspectief op ooghoogte. De windmolens staan als bomen op een lijn met een gelijke onderlinge afstand. | Foto Daniel Nicolas

De les van de snelweg

Er zijn in binnen- en buitenland nauwelijks voorbeelden te vinden van goed landschaps- en erfgoedbeleid die toepasbaar zijn bij onze grootschalige energietransitie. In het gesprek met Ram, Schaefer en Oudes komt de vergelijking met rijkswegen naar voren. Ook de grote snelwegen waren ooit een ingrijpende toevoeging aan het landschap. Nederland ontwikkelde daarvoor een sterke ontwerptraditie – snelwegen zijn vormgegeven op een schaal die het lokale overstijgt. Een snelweg heeft bovendien aantrekkingskracht: bij op- en afritten of knooppunten ontstaan nieuwe ontwikkelingen. Voor hoogspanningslijnen geldt iets vergelijkbaars. “Een rechtstand [recht tracé] in een open polder kan, hoe controversieel ook, een sterke perspectivische werking hebben”, zegt Schaefer. “Op regionale schaal kan consistentie in lijnvoering bijdragen aan leesbaarheid van het landschap.” “Tegelijkertijd doet de impact lokaal pijn”, verzucht Ram. “Bewoners ervaren een mast niet als netwerklaag, maar als fysieke nabijheid. Hier botst de bovenregionale logica met het lokale belang.”

Gemeenten zitten dan ook in een lastige positie. Zij beschikken over cruciale gebiedskennis en dragen verantwoordelijkheid voor erfgoed en ruimtelijke kwaliteit. Tegelijkertijd proberen ze vaak in het zoekproces naar een tracé te voorkomen dat een tracé of station op hun grondgebied komt. “Zolang het tracé bij de burens kan komen, heeft dat vaak de voorkeur”, constateert Ram. “Het gesprek over meerwaarde of kwaliteitsverbetering komt daardoor pas laat op gang, pas als de locatie min of meer vaststaat. Dan zit je al ver in de procedure.” Oudes is het daarmee eens: “Precies, je wilt heel vroeg al de opties op tafel hebben waar zo’n ruimtelijke ontwikkeling de meeste waarde kan toevoegen in plaats van de minste waarde vermindert.” Gemeenten moeten daarom vroegtijdig hun beste ruimtelijke denkers aan tafel zetten en niet alleen hun vergunningverleners of energie-specialisten. De energietransitie is geen sectoraal dossier, maar een integrale ontwerpogave.

gebiedsontwikkeling moet vroegtijdig worden gekeken naar de toekomstige energievraag. ‘Netbewust ontwikkelen’ heet dat, en dat helpt om de netwerken slimmer uit te breiden en te benutten. Gemeenten moeten vanaf het begin ruimte reserveren voor energie-infrastructuur (zowel hoog-, midden- en laagspanning) en dit als een volwaardig onderdeel van planvorming meenemen. Daar hoort de mogelijkheid bij om ontwikkelingen met een zeer hoog energieverbruik niet toe te staan.

Maat en schaal

De uitrol van het hoogspanningsnetwerk is exemplarisch voor de nieuwe schaal van de opgave. Een hoogspanningsstation beslaat al snel meer dan twintig hectare. Dat is geen installatie die zich laat ‘wegwerken’ op een bedrijventerrein. Daarbovenop komt ruimte voor veiligheidszones, landschappelijke inpassing, natuurcompensatie en ontsluiting. Analyse van recente stations laat zien dat de ruimteclaim van een station zomaar het dubbele kan zijn van alleen het technische gedeelte ervan. Bij nieuwe hoogspanningsverbindingen speelt een vergelijkbare dynamiek. Lijnen doorsnijden open polders, raken bebouwingslinten en beïnvloeden zichtlijnen. “Inpassen lukt bij deze schaal vaak niet meer”, zegt Schaefer. “Het College van Rijksadviseurs stelt dat dit geen inpassingsopgave is, maar vraagt om aanpassing van het landschap en soms zelfs om transformatie.”

Voor gemeenten betekent dit dat energie niet langer een sluitstuk van ruimtelijke planvorming kan zijn

Bij kleinere stations, bijvoorbeeld van regionale netbeheerders, is inpassing soms nog mogelijk. Maar bij hoogspanningsprojecten verschuift de schaal vrijwel automatisch naar aanpassing, een duidelijk zichtbare verandering van de omgeving. Van transformatie is sprake als energie-infrastructuur samenkomt met of een aanjager vormt voor bijvoorbeeld datacenters, grootschalige opwek en opslag, waterstofproductie en industriële clusters. Dat betekent, zegt Dirk Oudes, assistent professor landschapsarchitectuur aan Wageningen Universiteit, “dat de effecten voor onze ruimtelijke ordening veel groter worden dan nu vaak gedacht.” Het Noord-Hollandse landschap is historisch gevormd door grote ingrepen: droogmakerijen, dijken, kanalen, infrastructuur. De energietransitie voegt daar een nieuwe laag aan toe. De vraag is niet of die laag komt, maar hoe.

Dubbeldoelstelling

Maar het is geen eenvoudige opgave. “De ingrepen gaan vrijwel altijd ten koste van landschap”, zegt Ram, “dus hoe kan je dan een ingreep doen die uiteindelijk toch meerwaarde oplevert voor het gebied als geheel?” Kortom, hoe schakel je van een zoektocht naar twintig hectare voor een onderstation, naar een gebiedsontwikkeling waar bijvoorbeeld ook nieuwe natuur of waterberging gerealiseerd wordt – oftewel van schadebeperking naar dubbeldoelstelling. “Het energienetwerk kan een landschappelijk raamwerk bieden voor toekomstige ontwikkelingen op de lange termijn, zodat die niet meer ad hoc worden toegevoegd”, zegt Oudes.

Wat is het belangrijkste principe voor de verdere uitrol van de energie-infrastructuur? Ram pleit voor een dubbeldoelstelling: naast het realiseren van energie-infrastructuur moet ook omgevingskwaliteit een formele opdracht zijn.

“Goed ontwerp moet geen luxe zijn, maar integraal onderdeel van het proces”

- Francis Schaeffers

Zolang netbeheerders primair worden afgerekend op doelmatigheid en leveringszekerheid, blijft de ruimte voor extra kwaliteit beperkt. Wanneer ruimtelijke kwaliteit echter onderdeel wordt van de bestuurlijke opdracht – bijvoorbeeld via landelijke en provinciale kaders of verordeningen – verandert het gesprek fundamenteel. “Bij 380 kV is het Rijk vaak het bevoegd gezag”, zegt Ram, “zij zouden daar, vergelijkbaar met Ruimte voor de Rivier, landelijk op moeten sturen.” Schaeffers vult aan: “Goed ontwerp moet geen luxe zijn, maar integraal onderdeel van het proces. En dat kunnen we niet alleen.”

In de gesprekken komt meermaals het instrument van ontwerp onderzoek op tafel als verbindende rol. Ontwerp onderzoek, op regionaal niveau, gaat niet om esthetische toevoeging achteraf, maar om het toevoegen van ruimtelijke kwaliteit als integraal onderdeel van het proces vanaf het begin. Dus niet inzetten het ‘minst slechte’ alternatief. “Dan krijg je een lijn die steeds knikt om lokaal iets te ontzien”, zegt Ram, “maar heb je dan nog gekeken wat je op regionale schaal wil bereiken?” Ontwerp onderzoek volgt een andere logica: iteratief, verkennend, zoekend naar kwaliteit. Het kan helpen om landschappelijke structuren expliciet te maken, verschillen tussen landschapstypen te wegen, kansen voor koppeling met natuur, water en recreatie te identificeren en keuzes beter te beargumenteren.

Een oproep

De energietransitie is niet echt ‘sexy’. Het ontwerpen van hoogspanningsmasten en stations spreekt minder tot de verbeelding dan ontwerpen aan historische binnensteden of landschappelijke parels. Toch is dit een van de meest beeldbepalende ruimtelijke opgaven van onze tijd. Voor Noord-Holland, met zijn open polders, historische structuren en sterke regionale identiteiten, ligt hier een cruciale uitdaging. De nieuwe energiolaag kan het landschap versnipperen en verarmen. Maar hij kan ook, mits zorgvuldig ontworpen, bijdragen aan leesbaarheid,

De drijvende zonnepanelen op het irrigatiebassin van een golfbaan op Texel lijken een tweede huid te vormen op het water. De zonnepanelen genereren niet alleen stroom, maar verminderen bovendien verdamping van irrigatiewater voor de golfbaan. | Foto Daniel Nicolas

robuustheid en toekomstbestendigheid.

Dat vraagt om vroege betrokkenheid van ruimtelijk ontwerpers, samenwerking tussen netbeheerders, het Rijk, provincies en gemeenten. De ruimtelijk ontwerper moet aan tafel komen. Het vergt bovendien bestuurlijke moed om bovenregionale belangen te expliciteren en soms boven lokale belangen te zetten. Op die manier ontstaat het besef dat energienetwerken geen technische bijzaak zijn, maar een nieuwe cultuurhistorische laag in wording.

“Uiteindelijk is dat waar het om draait:
dat erfgoed geen bijzaak is, maar een
vanzelfsprekend onderdeel van onze
leefomgeving en onze geschiedenis”

In gesprek met **Tilly Macleane**, beleidsadviseur erfgoed bij de provincie Zeeland en lid van het kwartiermakersteam Erfgoed en Overheid, en **Marjolein Kerkhof**, beleidsmedewerker archeologie bij OCW | Door **Maaïke Honshorst**

De basis op orde

Gemeenten staan voor grote opgaven, terwijl capaciteit en deskundigheid in de erfgoedzorg onder druk staan. Het Programma Erfgoed en Overheid moet daar verandering in brengen. Twee betrokkenen leggen uit wat het de overheid met het programma wil bereiken.

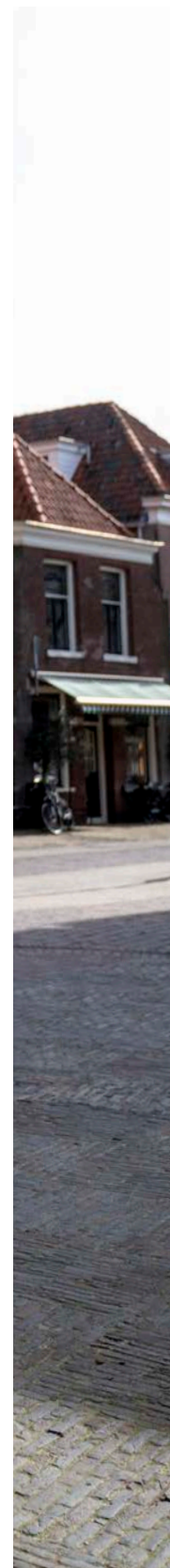
Het landelijke programma Erfgoed en Overheid is in 2023 in het leven geroepen uit zorg dat de erfgoedzorg gemeenten boven het hoofd dreigt te groeien. Van hen wordt meer gevraagd nu het aantal opgaven alleen maar groeit terwijl veel gemeenten daar nauwelijks voor zijn toegerust. Het programma versterkt de erfgoedzorg via financiële ondersteuning, kennisdeling en samenwerking, met als doel de basis op orde te brengen, waarmee gemeenten weer handelingsperspectief krijgen.

Verbetertraject

Signalen dat de uitvoerbaarheid van archeologische taken door gemeenten in de knel komt, bereikten de politiek al in 2019. Toen vroeg de Tweede Kamer om een evaluatie van de archeologische monumentenzorg. Dat leidde tot het advies 'Archeologie bij de tijd' van de Raad voor Cultuur uit 2022. Uit dat onderzoek bleek dat gemeenten moeite hadden met de uitvoerbaarheid – en dat terwijl er vanaf 2024 met de inwerkingtreding van de Omgevingswet alleen maar meer verantwoordelijkheden op de gemeenten zijn afgekomen.

Marjolein Kerkhof, senior beleidsmedewerker archeologie bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), merkte in gesprekken met gemeenten en provincies dat de knelpunten breder speelden. "Capaciteit en deskundigheid zijn geen puur archeologisch probleem. Het speelt erfgoedbreed." Ook de beleidsdoorlichting Erfgoed (Open Overheid, 2022) was een belangrijke bouwsteen voor het programma, omdat hierin eveneens zorgen worden geuit over de capaciteit en deskundigheid bij gemeenten. Het Programma Erfgoed en Overheid uit 2023 was de aanzet tot een verbetertraject. Het programma is een samenwerking tussen het ministerie van OCW, het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG). Als eerste stap werd onderzoeksbureau Lysias gevraagd om het probleem verder te analyseren. Lysias consta-

Tilly Macleane (rechts) en **Marjolein Kerkhof** voor het oude stadhuis in Naarden. Hier spraken erfgoedambtenaren uit de regio Gooi en Vechtstreek in het voorjaar van 2025 over het versterken van hun samenwerking. | Foto Els Zweerink

teert dat overheden behoefte hebben aan rolduidelijkheid, praktische handvatten en voldoende capaciteit. Het rapport van Lysias was een belangrijke basis voor de verdere vormgeving van het programma, waar momenteel een kwartiermakersteam aan werkt.

Meerdere sporen

Een kernpunt van Erfgoed en Overheid is maatwerk. Het programma kijkt steeds naar wat lokaal nodig is. Tilly Maclean, senior beleidsadviseur erfgoed bij de provincie Zeeland en lid van het kwartiermakersteam Erfgoed en Overheid, ziet dat dagelijks. “Je kunt geen uniforme aanpak op alle gemeenten toepassen. Iedere regio heeft zijn eigen dynamiek. Oplossingen moeten aansluiten bij de lokale werkelijkheid.” Het programma werkt langs meerdere sporen. Een stimuleringsaanpak helpt gemeenten hun basis op orde te brengen. Denk aan het actualiseren van waardenkaarten, het maken van gebiedsbiografieën of het verkennen van regionale samenwerking. De middelen lopen via decentrale uitkeringen (DU) mee in de circulaires van het gemeentefonds. Aanvragen zijn laagdrempelig en vragen geen zwaar verantwoordingsproces en gemeenten dragen zelf financieel bij. Het stimuleringsprogramma fungeert als aanjager en verdeelt het jaarlijks beschikbare budget over archeologie, gebouwd erfgoed en cultuurlandschap.

“Je kunt geen uniforme aanpak op alle gemeenten toepassen. Iedere regio heeft zijn eigen dynamiek” – Tilly Maclean

Daarnaast is het programma bedoeld om met investeringen duidelijkheid en richting aan te geven. De Raad voor Cultuur wordt gevraagd om te adviseren over wat goede erfgoedzorg inhoudt en hoe wettelijke taken doorwerken in de praktijk. Met dat advies worden de komende jaren het programma verder ingericht en gemeenten geholpen bij prioriteiten en positionering. Het doel is dat zowel ambtenaren als bestuurders helder voor ogen hebben wat hun wettelijke verantwoordelijkheden zijn en hoe deze in de dagelijkse praktijk moeten worden geïnterpreteerd en toegepast – bij voorkeur met richtlijnen en indicatieve normen, bijvoorbeeld voor de benodigde personele inzet, beschikbare budgetten en de vereiste kennis en competenties binnen organisaties. Zo ontstaat meer houvast bij de vraag wat goede erfgoedzorg is en hoe gemeenten dit op realistisch en uitvoerbaar kunnen organiseren.

Beweging op gang brengen

In de eerste aanvraagronde van de subsidieregeling (tot januari 2026) werden al zo'n honderd aanvragen ingediend. Het ging vooral om cultuurhistorische en archeologische waardenkaarten, gebiedsbiografieën en verkenningen naar regionale erfgoedfuncties. Volgens Kerkhof laat dit zien dat de stimuleringsaanpak goed aansluit bij een echte vraag. “Voor een kleine gemeente kan een relatief bescheiden bedrag echt het verschil maken. Het kan net dat zetje geven om beleid te actualiseren of kennis op te bouwen.” Maclean herkent dat beeld. “Gemeenten willen wel, maar de werkdruk is vaak hoog. Dan helpt praktisch gerichte ondersteuning.”

Het programma is geen oplossing voor structurele tekorten. Erfgoed en Overheid is bedoeld als stimulus om de basis te versterken. Een kwetsbaar punt is de positie van de erfgoedambtenaar binnen de organisatie. Erfgoed is geen blokkade, benadrukt Kerkhof, maar biedt juist kansen. Dan moet de expert wel vindbaar zijn, en dat is niet altijd het geval. Kerkhof en Maclean blijven realistisch. Het programma wil vooral een beweging op gang brengen. Voor gemeenten is het geen eindpunt maar een uitnodiging om erfgoedzorg beter te organiseren. Uiteindelijk is dat waar het om draait: dat erfgoed geen bijzaak is, maar een vanzelfsprekend onderdeel van onze leefomgeving en onze geschiedenis.

Vestingstad Naarden, onderdeel van de Hollandse Waterlinies, ligt in de gemeente Gooise Meren. De gemeenten in de Gooi en Vechtstreek werken samen op allerlei onderwerpen, zoals openbaar vervoer, Wmo en toerisme. Intensievere samenwerking op het gebied van erfgoed ligt daarmee voor de hand. | Foto Els Zweerink

Meer lezen over het programma 'Erfgoed en Overheid'? Scan de QR-code.

Uitgangspunt voor beleid en ontwerp

De gebiedsbiografie met blik op de toekomst

Gebiedsbiografieën zijn er in verschillende soorten en maten, maar grofweg onderscheiden we twee vormen: die ter inspiratie de ontwikkelingsgeschiedenis van een gebied weergeven, en biografieën die daarbij vergezeld gaan van een advies over omgaan met het gebied. Die laatste slaan een brug tussen historie en toekomst, en werken veelal sterker door in (ruimtelijk) beleid en ontwerp. Drie voorbeelden van gebiedsbiografieën met adviesgedeelte.

“In de erfgoedwereld bestaat de neiging om een gebiedsbiografie als een waarde- en oordeelsvrij kennisproduct te zien. Als het doel is om een breed publiek te informeren en enthousiasmeren dan kan zo’n neutraal kennisproduct van grote betekenis zijn. Als de biografie echter mede richting moet geven aan ruimtelijke planvorming, dan is het goed om haar ook te voorzien van een adviesgedeelte.” Dat zegt Frank Strolenberg, zelfstandig onderzoeker en adviseur, die in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) de manier onderzoekt waarop de gebiedsbiografie wordt ingezet.

Hieronder drie voorbeelden om beleidsmakers en ontwerpers te inspireren hoe een gebiedsbiografie met adviesgedeelte – ontwikkelprincipes, omgangsvormen, toekomstperspectieven – een ruimtelijk vervolg kan krijgen.

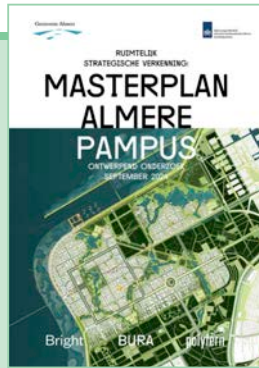
Zwolle – Gebiedsbiografie 2023

De gebiedsbiografie voor het zogeheten Novex-gebied Regio Zwolle is opgedeeld in vier ‘tijdvensters’ en biedt inzicht in aardkundige ontwikkelingen tot de vroege middeleeuwen en de landschapsvorming daarna. Met de geschiedenis als basis geeft de biografie een blik op de toekomst op basis van ‘ontwikkelprincipes’ voor het inzetten van cultuurhistorische waarden bij nieuwe ontwikkelingen. Een voorbeeld: “In een klimaatadaptieve delta herstellen we natuurlijke systemen. We houden hierbij rekening met de kwaliteiten en gelaagdheid van het cultuurhistorische landschap.” Dat principe is breder toegepast. De gemeente Zwolle gebruikte de gebiedsbiografie als input voor het Zwolse Ruimtelijke Toekomstperspectief (RTP) dat ruimtelijke keuzes bevat om de bestaande omgevingsvisie aan te vullen. De ontwikkelprincipes dienen als afwegingskaders voor ruimtelijke keuzes. Zo wijst de gemeente twee locaties aan voor woningbouw en waterberging – en sluit een aantal andere locaties uit voor grootschalige woningbouw. In plaats van de stad verder uit te breiden, reserveert de gemeente daar ruimte voor waterberging, agrarisch gebruik en natuur.

Almere Pampus – Verkennende gebiedsbiografie

Voor de ontwikkeling van het nieuwe stadsdeel Almere Pampus is in 2024 een ruimtelijke verkenning opgesteld. De basis van de ruimtelijke opzet van Pampus is ‘bodem en water sturend’ – en ligt daarmee voor een groot deel in de voormalige Zuiderzee: “Van land naar zeebodem en weer tot land gemaakt”. Almere Pampus is niet alleen wat je ziet, de eigenschappen van de verschillende lagen in het landschap zijn gebruikt voor de opzet van de bebouwing en de groen-blauwe opzet. Bij Pampus was bodem en water daarmee vetrekpunt voor de ruimtelijke keuzes. De verkennende gebiedsbiografie biedt daarvoor aanknopingspunten en duidt ruimtelijke structuren. Idealen van de ontwerpers van veertig jaar geleden, zoals het ontwikkelen van bloeiende gemeenschappen en afwisselende experimentele openbare ruimtes, kregen met ‘zes kernwaarden van Pampus’ een plek in de ruimtelijke verkenning. Voorbeelden van deze kernwaarden zijn ‘Eigentijds en gelaagde stadwijk’ en ‘Pampus nabij’, waarin openbare ruimtes op verschillende niveaus en een mix van dichtheden, woningtypen en voorzieningen hedendaagse interpretaties zijn van de idealen van decennia terug. Daarnaast zijn in de biografie de waarden en betekenissen beschreven van bestaande ruimtelijke elementen. Zo is de betekenis van de dijk als ‘kaap’ aan het water vertaald in een bijzondere woonbuurt met een gezicht aan het Markermeer en krijgt de polderdiagonaal een nieuwe betekenis als recreatieve as.

Noordzeekanaalgebied – Landschap van contrasten

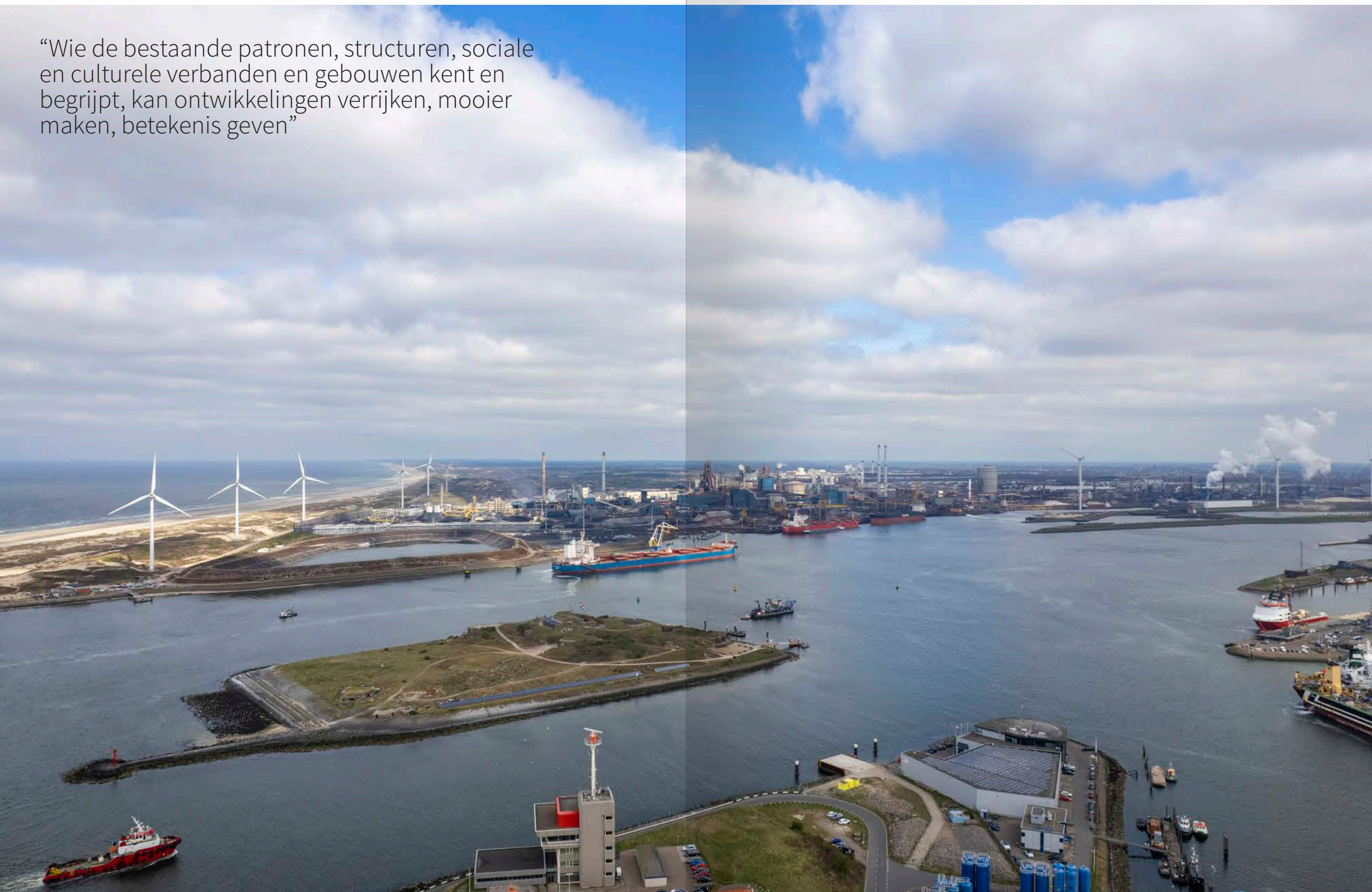
Het Noordzeekanaalgebied is van oudsher dynamisch en kent een lange geschiedenis van menselijk gebruik en veranderende economische activiteiten. Ook nu is het gebied volop in transitie. Om een zorgvuldige omgang met het landschap te stimuleren werd een gebiedsbiografie gemaakt. Hierin worden de ontwikkelingsgeschiedenis en de opgaven geschetst, én wordt zichtbaar hoe kan worden voortgebouwd op bestaande kenmerken en kwaliteiten. Want, aldus de biografie, “wie de bestaande patronen, structuren, sociale en culturele verbanden en gebouwen kent en begrijpt, kan ontwikkelingen verrijken, mooier maken, betekenis geven”. De omgangsvormen uit de gebiedsbiografie moeten de beleidsmakers en ontwerpers daarbij helpen. Momenteel maakt de provincie Noord-Holland bijvoorbeeld plannen voor de Houtrakpolder, waarin de aanleg van energie-infrastructuur en waterberging hand in hand gaan met een verbetering van de landschapskwaliteit. Opgaven versterken elkaar hier: de komst van een transformatorstation in de polder geeft zoveel ‘ruimtelijk momentum’ dat er gelijktijdig kan worden geïnvesteerd in een betere ervaring van de landschappelijke kwaliteiten.

Voor dit artikel spraken we met: **Henry Kranenborg**, beleidsadviseur cultureel erfgoed gemeente Zwolle, **Vivian Klein Robbenhaar**, projectleider stedelijk beleid gemeente Almere, **Jesse Snijders**, landschapsarchitect gemeente Almere, **Jorrit Noordhuizen**, landschapsarchitect en eigenaar Polyfern, **Tom Meijerink**, projectleider versterken landschap en watersysteem Houtrakpolder, **Louanne Boeijen**, directeur programmabureau NZKG.

Scan de QR-code voor meer verdieping over de gebiedsbiografie.

“Wie de bestaande patronen, structuren, sociale en culturele verbanden en gebouwen kent en begrijpt, kan ontwikkelingen verrijken, mooier maken, betekenis geven”

Herbestemming helpt bij de aanpak van ruimtelijke en maatschappelijke opgaven

Wat er al staat, hoeft niet gebouwd te worden

Terwijl de druk op de Nederlandse ruimte groot is, staat een grote hoeveelheid panden leeg, waaronder historische panden en monumenten. Hoe kan gebouwd erfgoed helpen om die druk te verminderen? We spreken erover met Michiel van der Burght van Stadsherstel Amsterdam, Aad Schoorl, wethouder in Heemskerk en Elze Belterman beleidsmedewerker van dezelfde gemeente.

Als alle doelen uit de Nota Ruimte worden gehaald, verandert ongeveer tien procent van het Nederlandse oppervlak van functie. De uiteenlopende ruimteclaims – waaronder voor de energietransitie, klimaatadaptatie en woningbouw – vragen om efficiënte keuzes voor inpassing in de beperkt beschikbare ruimte. Die ruimte is deels te vinden in onze bestaande bouwvoorraad. Denk aan leegstaande kantoren en winkels, maar ook aan woningen. In Nederland staan 63.000 woningen al langer dan een jaar leeg. In totaal staat ongeveer 39 miljoen vierkante meter aan netto gebouwoppervlak leeg. Platform Woonopgave laat zien dat binnen de bestaande voorraad tot één miljoen woningen kunnen worden toegevoegd door transformatie, woningdeling, -splitsing, hospitaverhuur en het benutten van leegstand. Herbestemmen van erfgoed kan een bijdrage leveren aan het beter benutten van de bestaande bouwvoorraad en de woningvoorraad aanvullen. Op deze manier draagt erfgoed bij aan het oplossen van actuele opgaven – niet alleen aan wonen maar ook aan sociale en culturele vraagstukken. Vanuit erfgoedperspectief zorgt herbestemming ervoor dat het gebouw duurzaam in gebruik blijft, wat verval door leegstand voorkomt. Gebruik is een belangrijke voorwaarde voor behoud.

Aad Schoorl, Elze Belterman en Michiel van der Burght (v.l.n.r.) voor het voormalige Sint Josephhuis. Het gebouw had decennialang een zorgfunctie en kreeg na de herbestemming opnieuw een zorgrol, dit keer voor begeleid wonen en werken voor jongvolwassenen met een beperking. | Foto Els Zweerink

Het herbestemde Sint Josephhuis aan de Kerklaan in Heemskerk. Het gebouw werd in 1939 gebouwd naar het ontwerp van Nicolaas Molenaar jr. voor de zusters van de Allerheiligste Verlosser. Daarna werd het gebouw twee keer uitgebreid: in 1949 met een bouwdeel aan de noordoostzijde en in 1959 langs de Raadhuisstraat, dit deel is inmiddels gesloopt. | Foto Els Zweerink

“Wonen speelt in veel herbestemmingsprojecten een belangrijke rol, maar is niet altijd eenvoudig te realiseren” – Michiel van der Burght, Stadsherstel Amsterdam

Financieel rendabel

Herbestemmen van erfgoed vraagt om zorgvuldigheid en maatwerk: welk programma past op de plek? En hoe kunnen de huidige wensen worden ingepast in een historische context? In Noord-Holland zijn inmiddels tal van herbestemmings- en transformatieprojecten succesvol gerealiseerd. Michiel van der Burght, adjunct-directeur van Stadsherstel Amsterdam, heeft daar veel ervaring mee. De organisatie werd in 1956 opgericht om de woonfunctie in het centrum van Amsterdam te behouden, die op dat moment onder druk stond door cityvorming. Stadsherstel begon met het aankopen, restaureren en verhuren van woonpanden in het centrum, vaak gecombineerd met een bedrijfsruimte op de begane grond. Stadsherstel is daarmee een van de belangrijkste aanjagers van de revitalisatie van het stadscentrum. Inmiddels bezit de organisatie onder meer grachtenhuizen, kerken, pakhuizen en molens, die in de afgelopen decennia zijn gerestaureerd en herbestemd met woon-, maatschappelijke, culturele en commerciële functies. Stadsherstel ontwikkelde een vaste werkwijze. Van der Burght: “We hanteren altijd een integrale benadering,

waarbij monumentale waarden, gewenste functies, doelgroepen en geschikte samenwerkingspartners in samenhang worden afgewogen.” Hij benadrukt het belang van het vroegtijdig samenkomen van gemeente, experts en andere stakeholders. “Dit kan door samen vrijblijvend te onderzoeken welke beleidsdoelen op die plek passen, bijvoorbeeld door te kijken voor welke doelgroepen de gemeente huisvestingsplekken zoekt. Als de gemeente zelf eigenaar is, kan ze daar nog beter op sturen door niet voor de hoogste bidder te kiezen, maar voor de partij die het best aansluit bij de doelstellingen.” Een project moet financieel rendabel zijn, onderstreept Van der Burght: “Dat is een randvoorwaarde die we vroeg in het proces vaststellen. Het behoud van erfgoed wordt daarom steeds gekoppeld aan een invulling die maatschappelijke meerwaarde heeft. Wonen speelt in veel herbestemmingsprojecten een belangrijke rol, maar is niet altijd eenvoudig te realiseren. Vanuit financieel oogpunt is wonen een relatief veilige functie, mede door de lange exploitatiehorizon en de aanhoudende vraag. Tegelijkertijd is het herbestemmen naar wonen complex door de combinatie van hoge woningprijzen [en hierdoor

minder besteedbaar budget voor herbestemming of restauratie], strengere eisen voor onder meer geluid en daglicht en planologische beperkingen. Niet elk historisch, monumentaal pand is hierdoor geschikt, en soms is het passender om een maatschappelijke functie te behouden of functies te combineren.”

Sint Josephhuis, Heemskerk

Een voorbeeld van een geslaagde herbestemming is het voormalige Sint Josephhuis in Heemskerk. Dit gebouw, decennialang in gebruik als verpleeghuis en kraamkliniek, werd in 2019 herbestemd tot een locatie voor begeleid wonen en werken. Waar eerder zorg werd verleend aan baby's en ouderen, wordt het gebouw nu gebruikt door jongvolwassenen met een beperking. Daarmee werd de zorgtraditie van de plek voortgezet, in combinatie met wonen en dagbesteding. Aad Schoorl, wethouder Monumenten & Archeologie van de gemeente Heemskerk, en Elze Belterman, beleidsmedewerker kunst, cultuur en erfgoed bij dezelfde gemeente, vertellen over het proces. Toen het Sint Josephhuis in 2016 leeg kwam te staan,

wilde de gemeente Heemskerk het gebouw verkopen. Met een motie voor de raad werd aangestuurd op een manier van verkopen die toen nog onbekend was voor de gemeente: ‘best value procurement’. Met deze methode ligt de nadruk op expertise, risicobeheersing en kwaliteit – in plaats van op de hoogste prijs. Voor het opstellen van de afwegingskaders werd een bureau ingeschakeld dat gespecialiseerd is in herbestemming van monumenten. De nadruk lag op het leveren van een bijdrage aan de maatschappelijke opgave binnen de gemeente voor het realiseren van zorgwoningen, het semiopenbaar houden van het pand en het versterken van de cultuurhistorische karakteristieken.

Voor de uitvraag en afwegingskaders werd een prijsvraag uitgeschreven. Een kiescommissie van medewerkers van de gemeente, waaronder van de afdelingen cultuur en openbare ruimte, en de Omgevingsdienst IJmond, beoordeelde de inzendingen – waaronder een van Stadsherstel Amsterdam. Van der Burght: “De inzending volgde op een initiatief van een ouder die een woongroep wilde oprichten voor kinderen met een autismespectrumstoornis en op zoek was naar een partij voor eigenaarschap, restauratie, onderhoud en exploitatie. Zij werkte de dagbesteding uit. Samen is gekeken naar een haalbare huurprijs, die bepalend was voor het investeringsvolume en daarmee voor de mogelijkheden voor aankoop en restauratie.” Stadsherstel scoorde op de verschillende onderdelen het hoogst, won daarmee de prijsvraag en verwierf zo het eigenaarschap. In 2019 gingen de werkzaamheden voor de herbestemming van start.

Volgens Van der Burght laat de casus zien dat herbestemming vraagt om een zorgvuldige afweging tussen de mogelijkheden van het gebouw, zoals de beschikbare transformatieruimte en monumentale waarden, en de eisen die de nieuwe functie stelt. Zo is bij het Sint Josephhuis sterk ingezet op verduurzaming. Het gebouw is volledig gasloos gemaakt en voorzien van een bodemenergiesysteem. Het pand is geïsoleerd, indelingen en gevelopeningen zijn aangepast om woningen mogelijk te maken, er zijn twee gemeenschappelijke leefruimtes gerealiseerd en in de kap zijn extra woningen toegevoegd. Ingrijpende maatregelen bleken niet noodzakelijk, omdat het bestaande gebouw al veel potentie bood.

Herbestemming vraagt om een zorgvuldige afweging tussen de mogelijkheden van het gebouw en de eisen die de nieuwe functie stelt

Een realistische transformatieambitie droeg daarmee bij aan een efficiënt en soepel verloop van het project.

Zowel de gemeente als Stadsherstel kijkt positief terug op het proces. Het afwegingskader vooraf, de contactmomenten met de kiescommissie, gemeente en initiatiefnemers droegen bij aan een soepel aankoop- en herbestemmingstraject. De herbestemming is succesvol uitgevoerd: zowel de woonfunctie als de dagbesteding functioneert goed en het monumentale gebouw verkeert in goede staat.

Grote potentie

Herbestemming is meer dan een ruimtelijke ingreep. Het vraagt dan ook een integrale aanpak waarin ruimtelijke, financiële, maatschappelijke en erfgoedwaarden in samenhang en met verschillende gemeentelijke afdelingen worden afgewogen. Succesvolle herbestemming staat of valt met realistische ambities, kennis van het gebouw en de mogelijkheden en beperkingen ervan, en met duidelijke spelregels vanuit de gemeente. Samenwerking met ervaren partijen en het werken met op kwaliteit gestuurde concepten, draagt bij aan een beheersbaar proces en duurzame exploitatie.

Herbestemming is geen generieke oplossing. Niet elk gebouw leent zich voor iedere functie en wonen is, ondanks de grote behoefte, niet altijd vanzelfsprekend of haalbaar. De juiste combinatie van functies en maatschappelijke en culturele waarden is voorwaarde voor toekomstbestendige oplossingen. De potentie is daarmee groot – mits de randvoorwaarden zorgvuldig worden afgewogen kan herbestemming van erfgoed van betekenis zijn voor ruimtelijke efficiëntie en maatschappelijke opgaven, en daarmee de druk op de Nederlandse ruimte verlichten.

Voor dit artikel spraken we met Michiel van der Burght, adjunct-directeur Stadsherstel, hoofd afdeling planontwikkeling en restauratie, Aad Schoorl, wethouder gemeente Heemskerk, portefeuille onder meer monumenten en archeologie, en Elze Belterman, beleidsmedewerker kunst, cultuur en erfgoed, gemeente Heemskerk.

De begane grond van het pand is ingericht als dagbesteding, waar de winkel met lunchroom samen met de doelgroep wordt gerund.

| Foto Els Zweerink

Scan de QR-code voor achtergrondinformatie bij dit artikel.

“In een tijd van klimaatverandering, verduurzaming en continu veranderend gebruik, is vasthouden aan het adagium ‘behoud vóór vernieuwing’ steeds minder realistisch”

In de vorige ode (nummer 6, voorjaar 2025) schreven architectuur-historicus Natasja Hogen en restauratiearchitect Marcel Heijmans hun column op deze plaats over de 'Schaduwzijde van buitenplaatsen'. Zij geven het stokje door aan **Frank Altenburg**. Natasja Hogen daarover: "Ik ben benieuwd naar Franks inzichten. Hij was betrokken bij de RCE-stuurgroep die de omgevingsvisies van gemeenten analyseerde op hun erfgoedcomponenten."

Doorgeefcolumn

Koers

Frank Altenburg, senior beleidsmedewerker, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Meer woningen, meer ruimte voor water, voor defensie, voor natuur, enzovoorts. Nederland zit midden in grote maatschappelijke en ruimtelijke opgaven. Deze opgaven landen uiteindelijk in streek, stad of dorp. Hoe geven we dat zo vorm dat de leefomgeving herkenbaar en aantrekkelijk blijft? En zo dat plekken ontstaan waarmee bewoners zich verbonden voelen? Goede omgevingskwaliteit ontstaat meestal niet door het lukraak strooien met woonwijken en bedrijventerreinen, maar vraagt om richting en sturing. Daarbij is de gemeentelijke omgevingsvisie bij uitstek een instrument om omgevingskwaliteit te verankeren in nieuwe ontwikkelingen. Wat dat betreft zullen veel gemeenten dit jaar een sprintje moeten trekken, want op 1 januari 2027 moeten zij beschikken over een omgevingsvisie die voldoet aan de eisen van de Omgevingswet. Een van de belangen die in de omgevingsvisie een plek moet krijgen is cultureel erfgoed. Dat kan heel sectoraal (met een focus op behoud van erkend erfgoed), maar ook meer integraal (met focus op de mogelijkheden en kansen om met erfgoed bij te dragen aan ruimtelijke ontwikkelingen). In een integrale benadering is erfgoed niet een af te vinken deelbelang, maar geeft erfgoed richting. Dat vraagt lokaal wel nader onderzoek: welk erfgoed is er, en wat is de waarde en betekenis ervan? Het vraagt ook het tijdig betrekken van bewoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Voor beleidsmedewerkers erfgoed is het zaak op het juiste moment mee te praten, en ervoor te zorgen dat in de omgevingsvisie 'haakjes' voor erfgoed komen waarop later kan worden teruggegrepen. De omgevingsvisie vormt de basis voor het omgevingsplan, dat de algemene regels van de gemeente voor de fysieke leefomgeving bevat: wat kan of mag er op een bepaalde locatie? Als in de omgevingsvisie de ambitie van de gemeente voor erfgoed duidelijk is, kunnen anderen daarmee verder. In het beste geval biedt erfgoed een gedeeld leidmotief voor het ontwikkelingsperspectief van stad of dorp. Een voorbeeld is Den Helder, dat als bouwsteen voor het vaststellen van de gemeentelijke omgevingsvisie 'Koers op een sterke thuishaven' (2023) een gebiedsbiografie liet maken. Dit onder de aansprekende titel 'Den Helder – Zeestad op het wad'. De biografie geeft inzicht in de historisch-ruimtelijke ontwikkeling en de identiteit van Den Helder, en reikt zo verhalen aan om op voort te bouwen. Voor veel gemeenten is er in 2026 veel werk aan de winkel om koers te bepalen met erfgoed. Waarbij koers vinden één is, en koers houden twee. Dat laatste vergt stuurmanskunst, en dat is een mooi onderwerp voor een andere column.

De kust van Den Helder, met vuurtoren Lange Jaap als baken in het landschap. De vuurtoren figureert in de gebiedsbiografie 'Den Helder – Zeestad op het wad' als relict van de maritieme stad. | Foto Els Zweerink

De huidige monumentenzorg is niet houdbaar

Het besef dat monumenten aangepast moeten kunnen worden om ze een duurzame toekomst te geven is breedgedragen in de erfgoedwereld. Toch blijkt in de praktijk verandering nog vaak een no-go. Dubbelglas in historische ruiten: nee, duur monumentenglas wordt geëist. Houten kozijn verrot? Beter repareren dan een nieuwe plaatsen. Dakpannen vervangen? Sorteert de nog bruikbare historische pannen uit en plaats die samen op het voordakvlak.

Is deze conserverende aanpak nog houdbaar in tijden van energietransitie en woningnood en is hij voor alle soorten monumenten relevant? Is er voldoende capaciteit en deskundigheid bij gemeenten voor deze gedetailleerde omgang met erfgoed? Is er wel draagvlak voor? En als de huidige monumentenzorg niet meer houdbaar is, wat verliezen we dan – en hoe moet het dan wel?

Twee architecten en een belangenbehartiger van erfgoed buigen zich over de vraag of onze huidige omgang met erfgoed houdbaar is in deze tijd.

Ninke Happel, architect bij Happel Cornelisse Verhoeven

De huidige monumentenzorg is gebouwd op materieel behoud, maar die benadering bereikt haar grenzen. In een tijd van klimaatverandering, verduurzaming en continu veranderend gebruik is vasthouden aan het adagium 'behoud vóór vernieuwing' steeds minder realistisch. Juist om monumenten toekomst te geven, moeten we durven denken in 'behoud dóór vernieuwing'. Gebouwen zijn geen statische objecten maar gebruiksgoederen. Hun waarde ligt niet alleen in het verleden dat ze representeren, maar ook in het onbenutte potentieel dat zij in zich dragen. Dat vraagt om een empathische ontwerphouding, waarin cultuurhistorie, duurzaamheid, sociaal gebruik en technische aanpassing gelijkwaardig worden afgewogen. Reparatie, aanpassing en doorontwikkeling zijn daarbij geen aantasting, maar een voortzetting van de durf waarmee veel erfgoed ooit tot stand kwam. Monumentenzorg die inzet op behoud dóór vernieuwing, verschuift de focus van het conserveren van materie naar het activeren van betekenis. Minder behoudend zijn is geen verlies aan respect, maar een intergenerationale verantwoordelijkheid. Door zorgvuldig te vernieuwen geven we méér door. Zo blijft erfgoed niet alleen zichtbaar, maar ook betekenisvol, bruikbaar en toekomstbestendig.

Leo Dubbelaar, secretaris bij Het Cuypersgenootschap

Niet al ons erfgoed is beschermd tegen sloop. Volgens mij is de enige manier om een pand tegen de sloop te beschermen door het aan te wijzen als gemeentelijk monument. Er zijn nog steeds gemeenten in Noord-Holland zonder gemeentelijke monumentenlijst. Gelukkig hebben de meeste wel zo'n lijst, maar ook dat zegt niet alles – sommige gemeenten kiezen ervoor om panden alleen aan te wijzen als gemeentelijk monument als de eigenaar daarmee instemt. Is de afweging tussen het algemeen belang en het belang van de eigenaar hiermee goed geborgd? De kans is groot dat erfgoed zo verdwijnt – en de gemeente kijkt ernaar. Een bestaand monument is ook niet altijd veilig. Normaal gesproken wordt een monument herbestemd en getransformeerd met behoud van de monumentale waarden, volgens de uitgangspunten van de Restauratieladder. Toch zien we nog te vaak dat een monument opzettelijk wordt verwaarloosd. Een gebouw kan jarenlang leegstaan waarbij het onderhoud net zo lang wordt uitgesteld tot het pand bouwkundig onveilig wordt verklaard. Dan wordt totale afbraak en vervanging als enige mogelijkheid gepresenteerd. Dat is niet hoe we moeten omgaan met onze monumenten. Laten we ze koesteren.

Anouk Vermeulen, architect-directeur van architectenbureau AG architecten

Als architect en als lid van gemeentelijke adviescommissies omgevingskwaliteit word ik vaak met dit dilemma geconfronteerd. Want wat vinden we nu echt belangrijk? Is het behoud van onze monumentale binnensteden gebaat bij een streng en restrictief beleid of juist bij meedenkend en met de tijd meebewegend monumentenbeleid? Als we het huidige beleid continueren, wordt wonen in een monument voorbehouden aan de elite. In mijn ervaring is dubbele beglazing onbespreekbaar, het isoleren van de begane grond en kap heel moeizaam en het plaatsen van moderne installaties vaak heel ingewikkeld, want waar plaats je de buitenunits in een 'beschermd daklandschap'? Monumentenbezitters voelen zich niet gehoord in hun klachten over bizar hoge gasrekeningen die het gevolg zijn van dit beleid – ze hebben er immers zelf voor gekozen om in een monument te gaan wonen? Wellicht gaan we weer terug naar de jaren zeventig en tachtig, waar een groot deel van de binnenstad en grachtenpanden in de oude stadcentra ernstig verwaarloosd waren. Een helder en realistisch monumentenbeleid en een goed subsidiesysteem – korting op de WOZ-belasting voor monumentenbezitters? – kan erfgoed redden, verduurzaming mogelijk maken en het ook voor mensen met een middeninkomen mogelijk maken erin te blijven wonen.

Landschapswaarden meenemen in beleid

Harde argumenten

Terwijl de druk op onze cultuurlandschappen toeneemt, blijken er telkens ook mogelijkheden om de kwaliteiten ervan te versterken. Voorwaarde is het adequaat kwantificeren van de waarde en waarden van landschap en natuur – om ze een stevigere positie te geven in gebiedsontwikkelingen. Het aantal voorbeelden waar landschapswaardering gebiedsprocessen beïnvloedt, zwelt inmiddels aan.

Via het Europees Landschapsverdrag van de Raad van Europa, zijn Europese lidstaten al sinds 2000 verplicht om de waarde van landschap mee te nemen in beleid. Het verdrag benadrukt dat landschap van belang is voor identiteit, kwaliteit van leven, cultuur en milieu. Volgens de bepalingen van het verdrag moeten de landen die partij zijn, waaronder Nederland, verschillende beleidsaanpassingen doen. Ze moeten ten eerste landschap in hun wetten erkennen als essentieel onderdeel van de leefomgeving en erfgoed. Vervolgens moeten ze beleid ontwikkelen voor bescherming, beheer en planning van landschappen (niet alleen die met hoge esthetische waarde). Verder hebben ze zich eraan verbonden om burgerparticipatie en samenwerking tussen overheden te bevorderen bij het bepalen van landschapsbeleid. En ten slotte zijn ze verplicht landschap mee te nemen in andere beleidsdomeinen, zoals ruimtelijke ordening, cultuur, milieu, landbouw en regionale planning.

Het Landschapsverdrag is geen strikte richtlijn met afdwingbare normen: elk land moet het in nationale regelgeving omzetten en toepassen. Voor gemeenten in Nederland betekent dit dat zij rekening moeten houden met landschapswaarden in beleid en besluitvorming. Dit vertaalt zich over het algemeen in een landschapsontwikkelingsplan waarin gemeenten bepalen welke landschappelijke waarden er zijn, welke waarden behouden of versterkt moeten worden, en welke regels en ambities de gemeente hanteert bij nieuwe ontwikkelingen. In de praktijk geeft dit gemeenten houvast bij ruimtelijke keuzes, bijvoorbeeld bij woningbouw en de aanleg van infrastructuur en bedrijventerreinen.

Het is mogelijk om de waarde landschap te becijferen en in sommige gebiedsprocessen wordt daar ook al mee gewerkt

Harde cijfers

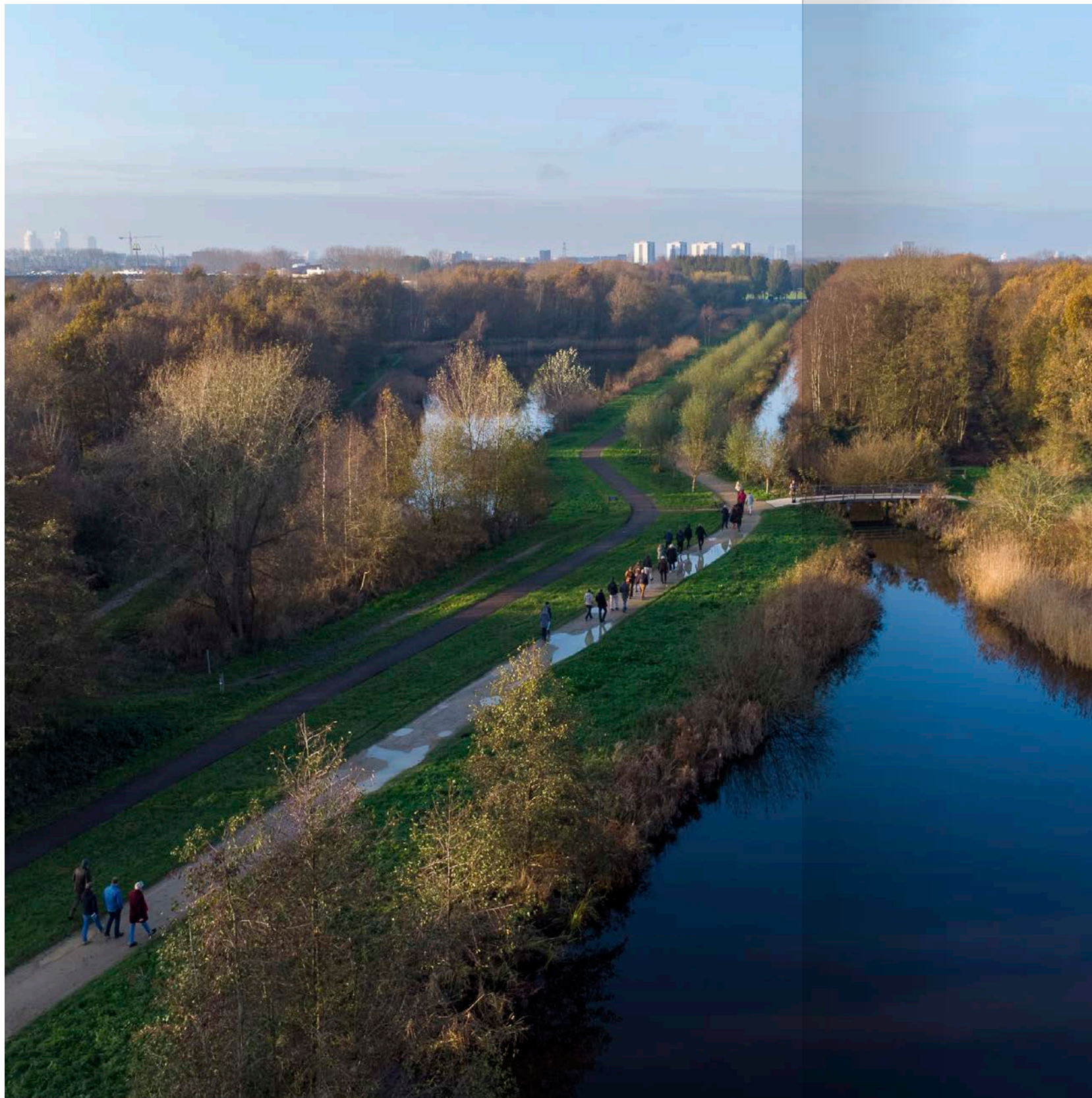
Landschapswaarden blijven vaak omhuld met romantische denkbeelden en zachte associaties. Dat levert landschappelijke structuren en groene zones weinig harde argumenten op voor behoud of ontwikkeling en maakt ze kwetsbaar in gebiedsprocessen.

Wie beter kijkt ziet dat landschap de maatschappij waarden en geld oplevert. Het is mogelijk om de waarde landschap te becijferen en in sommige gebiedsprocessen wordt daar ook al mee gewerkt. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de ontwikkeling van het Stadspark Wielewaal in Eindhoven. De gemeente Eindhoven verantwoordde de aankoop van het voorheen private landgoed Wielewaal op basis van berekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en de Foundation for Sustainable Development (FSD). De voorzichtige cijfers gaan uit van ongeveer 2,7 miljoen euro aan bespaarde gezondheidskosten en ruim 9 ton aan intrinsieke waarde, oftewel de waarde die bewoners aan het park toekennen.

‘Brede welvaart’

Rik Rolleman en Peter Harmsen werken bij Recreatie Noord-Holland als respectievelijk manager ontwikkeling en programmamanager Spaarnwoude Park. Harmsen heeft ervaring met het rekenen met de waarden van het

Waddeneiland Texel trekt veel natuurtoeristen vanwege zijn bijzondere cultuurlandschap van reliëfrijke gebieden, polders, brede zandstranden, duinen, graslanden, heide, bos en kwelders. Er wordt altijd gezocht naar een juiste balans tussen natuurbehoud en gebruik. | Foto André Russcher

landschap: “Er zijn bureaus die kunnen berekenen wat een gebied waard is en hoe dat verandert als het gebruik ervan toeneemt – bijvoorbeeld als een natuurgebied beter ontsloten wordt en mensen het op een intensievere manier gaan gebruiken voor bijvoorbeeld wandelen of sporten. Daarbij worden dan niet alleen de fysieke waarden, maar ook allerlei aspecten die onder ‘brede welvaart’ vallen, meegerekend, zoals gezondheidsaspecten.” Onderzoek toont al langer aan dat dicht bij de natuur wonen en werken, en in de natuur zijn, mensen gelukkiger en gezonder, maar ook arbeidsproductiever maakt. Het houdt ze bovendien langer in het arbeidsproces.

Landschapswaarden in de praktijk

Een voorbeeld in Noord-Holland is de Regio Deal MRA West, de ontwikkeling van het westelijk deel van de Metropoolregio Amsterdam. Dit is een samenwerkingsproject van het Rijk, de provincie Noord-Holland en regiopartners zoals Recreatie Noord-Holland en een vijftal gemeenten. In dit gebiedsproces wordt gewerkt aan een gezondere leefomgeving waarin meerdere ruimtelijke functies worden gekoppeld. Landschappelijke waarden worden nadrukkelijk meegenomen in de gebiedsontwikkeling.

Zo wordt er gewerkt aan vergroening en betere ontsluiting van het bedrijventerrein Waarderpolder bij Haarlem. Rolleman vertelt dat hier zelfs een extra stap wordt gezet richting activatie: “Werknemers kunnen hier in hun pauze onder begeleiding van een bewegingscoach in het groen oefenen. Dat dat de waarde van het gebied verhoogt, is vanzelfsprekend, maar we zijn er nog niet heel bedreven in om de winst hiervan mee te wegen in onze gebiedsprocessen. Dat wordt in deze Regio Deal wel gedaan.”

Een uitdaging daarbij is om echt integraal samen te werken met allerlei disciplines en beleidsafdelingen. Vooral voor gemeenten blijkt dit lastig, omdat de het proces vraagt om een aanpak die dwars door allerlei lagen van de organisatie heenloopt. Rolleman en Harmsen benadrukken dat het belangrijk is om voorbeelden te kunnen laten zien die aantonen wat het landschap oplevert. Op deze manier kun je de waarde van landschap en natuur hardmaken en ervoor zorgen dat ze volwaardiger worden meegenomen in gebiedsontwikkelingen.

In het landschap vertoeven maakt gezonder en gelukkiger. Het Diemberbos vervult die functie voor inwoners van Diemen. Het gebied staat onder druk, maar wordt meervoudig gebruikt voor recreatie en natuurontwikkeling. | Foto Anna Groentjes

Scan de QR-code en lees over ‘Buitenpraat’, gesprekken over Noord-Hollands landschap.

“Omgevingskwaliteit ontstaat als nieuwe lagen zich verhouden tot bestaande structuren, als de identiteit van een plek wordt doorontwikkeld”

Hoe archeologie en bouwhistorie de stad verrijken

Verdichten met verleden

Binnenstedelijk verdichten is noodzakelijk, ook in historische steden. Maar hoe voeg je woningen toe zonder afbreuk te doen aan het verhaal van de stad? De herontwikkeling van Gierstraat 35 in Haarlem is een mooi voorbeeld van hoe archeologie en bouwhistorie kunnen bijdragen aan omgevingskwaliteit. Archeoloog **Anja van Zalinge** en bouwhistoricus **Maarten Enderman** van de gemeente Haarlem waren erbij en vertellen erover.

Nederlandse binnensteden staan voor een dubbele opgave: behouden én ontwikkelen. De woningvraag groeit en de ruimte is schaars. Verdichten van bestaand stedelijk gebied is daarop inmiddels een gebruikelijk antwoord. Maar daar liggen nou juist de oudste lagen van onze geschiedenis. Elke ingreep raakt aan erfgoed, zichtbaar in gevels en structuren, maar ook verborgen in de ondergrond. Wie in de binnenstad bouwt, bouwt altijd voort op eerdere generaties.

De herontwikkeling van Gierstraat 35 in Haarlem is geen grootschalig gebiedsproject, maar een enkel pand in een eeuwenoude straat. Het betreft de sloop en nieuwbouw van een pand in een historische straatwand met op de begane grond een winkel en daarboven twee woningen. De voorgevel is herbouwd in dezelfde vorm en met dezelfde indeling als het gesloopte pand. Het volume erachter is wel gewijzigd – dat maakt dit juist een scherpe casus. Het laat zien wat er gebeurt als sloop juridisch niet wordt voorkomen, maar kennis wél kan worden veiliggesteld, en hoe die kennis vervolgens betekenis kan krijgen in het grotere geschiedenisverhaal van de stad. Hierover spraken we met Anja van Zalinge, stadsarcheoloog van de gemeente Haarlem, en Maarten Enderman, bouwhistoricus van Haarlem. Van Zalinge bewaakt als stadsarcheoloog al achttien jaar de archeologische belangen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Enderman adviseert over bouwhistorische waarden en historische bouwstructuren. Beiden waren nauw betrokken bij Gierstraat 35. De casus raakt aan de vraag: hoe zorg je dat (onbeschermd) erfgoed niet alleen wordt geregistreerd, maar daadwerkelijk een bijdrage levert aan ruimtelijke kwaliteit?

Op de Gierstraat 35 in Haarlem komen bouwhistorie en archeologie bij elkaar. Sloop kon niet worden voorkomen, maar via bouwhistorische sporen en archeologische gegevens kon de indeling van het huis worden gereconstrueerd, wat bijdroeg aan de kennis over de stad.

| Foto Els Zweerink

“Als je weet hoe percelen zijn ontstaan, waarom rooilijnen verspringen of hoe een stad is opgebouwd, kun je daar eigentijds op voortbouwen” – Maarten Enderman

Een plek met lagen

De Gierstraat ligt op de oude strandwal waarop Haarlem zich ontwikkelde. Het is een historische route die al vroeg werd gebruikt als verbinding tussen nederzettingen in het gebied. De naam verwijst naar een middeleeuwse gierput aan het begin van de straat, een herinnering aan het dagelijks leven in de dichtbebouwde stad. Oorspronkelijk lag dit gebied buiten de oudste kern, maar bij de stadsuitbreiding in de veertiende eeuw werd het binnen de omwalling gebracht. Daarmee veranderde het karakter van randzone naar stedelijk weefsel.

Het pand heeft een orde 2-status. In Haarlem betekent dat bescherming van het stadsbeeld en het bouwvolume, maar niet van het materiaal en het interieur. Sloop kon juridisch niet worden tegengehouden. Wat wel kon, was kennis vastleggen. Toen duidelijk werd dat achter de ogenschijnlijk onopvallende gevel een historisch casco schuilging, kreeg de gemeente van de eigenaar toestemming om het pand voorafgaand aan de sloop bouwhistorisch te documenteren.

Uit daaropvolgend archeologisch onderzoek kwamen sporen aan het licht van een veertiende-eeuwse woning met een centrale haard en een lemen vloer. Het was aanvankelijk een houten huis waarin rook via het dak ontsnapte. In latere eeuwen verschenen kelders, houtskeletconstructies en bakstenen uitbreidingen. De ondergrond onthulde hoe bewoners hun huis telkens aanpassen aan veranderende omstandigheden, groeiende welvaart en veranderende wooncultuur. In 1611 vond in Haarlem eveneens een stedelijke verdichtingslag plaats

toen de stad ruimte nodig had voor nieuwe woningen en economische groei. Percelen werden opgesplitst, achterhuizen toegevoegd en bestaande structuren gemoderniseerd. Ook Gierstraat 35 onderging toen veranderingen. Archeologische vondsten zoals majolica en tegels vertellen iets over de veranderende smaak en het dagelijks leven van bewoners. Het zijn geen spectaculaire schatten, maar alledaagse objecten die het verhaal van de stedelijke samenleving vertellen.

Typologisch interessant

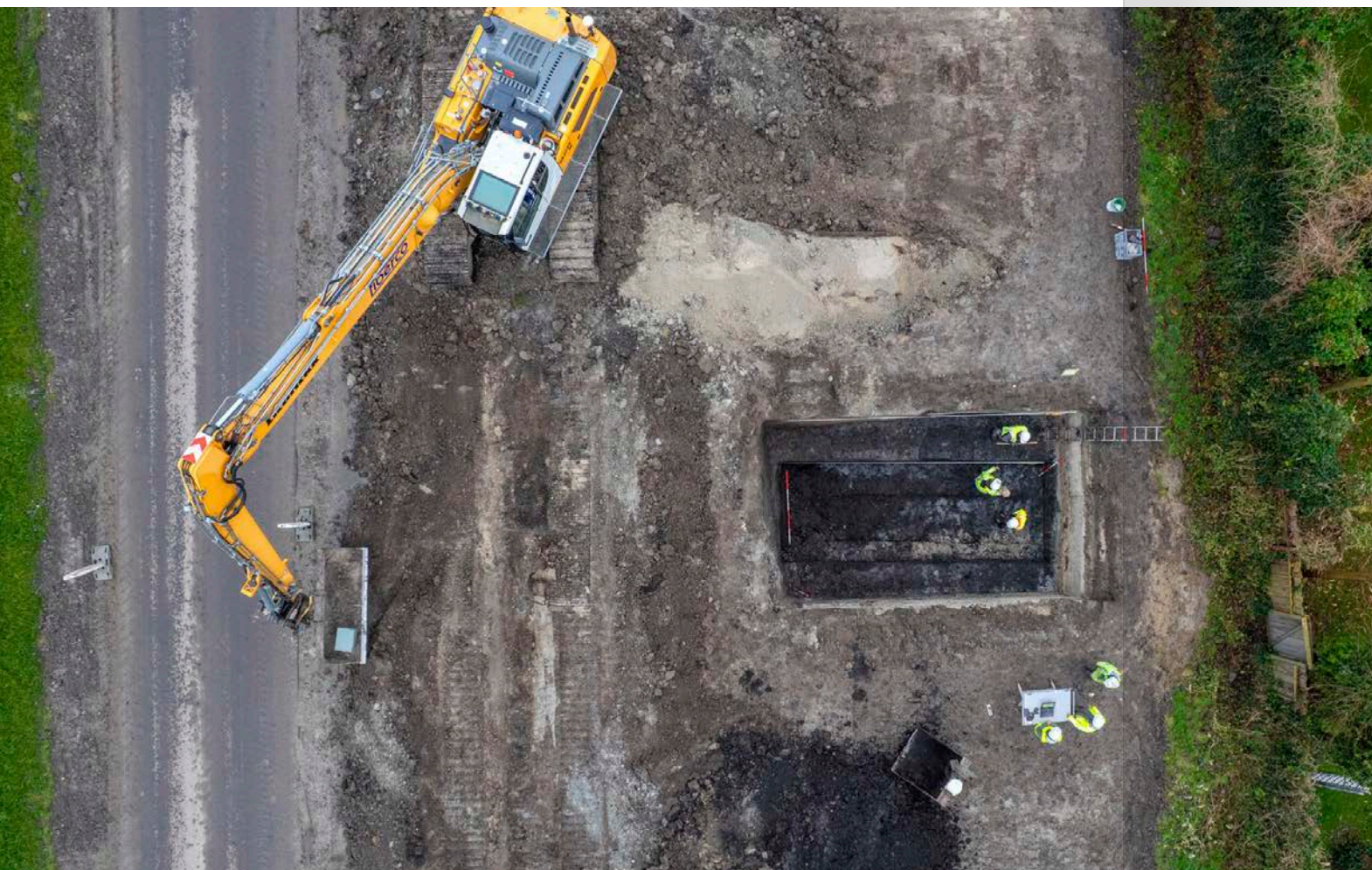
De combinatie van bouwhistorisch en archeologisch onderzoek bleek cruciaal. Bovengrondse sporen hielpen bij de interpretatie van wat in de bodem werd aangetroffen, terwijl archeologische gegevens inzicht gaven in verdwenen bouwdelen. Enderman zegt daarover: “Het mooie was dat we samen bijna de hele indeling van het huis konden reconstrueren: bedsteden, schouwen, kelders. Dat zie je als bouwhistoricus normaal niet.”

Sommige details bleven onbekend, maar door de betrokkenheid van meerdere disciplines ontstond onmiskenbaar een rijker totaalbeeld. Tegelijkertijd werd zichtbaar wat er niet meer terugkomt. Het pand was typologisch interessant als een voorbeeld van een hoekhuis naast een steeg, met L-vormige plattegrond. De open hoek in de plattegrond is bij de herbouw door een interpretatiefout verdwenen en de winkelpui is een eigentijdse historiserende invulling. Dat paste binnen de geldende kaders, maar inhoudelijk is het een andere interpretatie van de plek. De middeleeuwse kelder aan de straatzijde bleef wel behouden, maar is niet publiek toegankelijk. De archeologische vondsten zijn inmiddels vastgelegd in rapporten en publicaties, maar in het straatbeeld is de gelaagde geschiedenis van de plek niet direct zichtbaar. Dat roept, meer in het algemeen, de vraag op hoe kennis kan worden teruggebracht in de fysieke leefomgeving.

“Wij bouwen nu voor 25 of 50 jaar. Maar wat maken wij nu wat over 500 jaar nog de moeite waard is om te behouden?” – Anja van Zalinge

Ontwerpen met kennis

Archeologisch onderzoek kost tijd. Van Zalinge: “De uitwerking van een opgraving kan twee jaar duren. Dan is het ontwerp vaak al afgerond. Het is dan lastig om resultaten nog echt in het ontwerp te verwerken.” Dit spanningsveld tussen onderzoeksduur en ontwerpprocessen is een belangrijke les. Als archeologen en bouwhistorici vroegtijdig aansluiten bij vooroverleg of omgevingstafels, kunnen zij archeologische verwachtingen en historische structuren dan al inbrengen. Dan gaat het niet om exacte vondsten, maar om kennis van de ondergrond, het landschap, de verkavelingsgeschiedenis en rooilijnen. Die informatie kan richting geven aan ontwerpkeuzes nog voordat de eerste paal de grond in gaat. Enderman: “Als je weet hoe percelen historisch zijn ontstaan, waarom rooilijnen verspringen of hoe een stad is opgebouwd, kun je daar eigentijds op voortbouwen. Je wil geen openluchtmuseum, maar wel een zorgvuldige inpassing.” Hier raakt er goed direct aan stedenbouw. De historische groei van een stad bepaalt schaal, maat, ritme en verhoudingen. Wie die logica begrijpt, kan nieuwe volumes toevoegen die aansluiten bij het bestaande weefsel zonder het te imiteren. De gevel was een in de negentiende eeuw tot lijstgevel verbouwde zeventiende-eeuwse gevel met een winkelpui uit 1900. Hiervan is de vensterindeling bij de herbouw behouden maar met een nieuwe invulling

Archeologisch onderzoek in een vroeg stadium biedt inspiratie in de ontwerp-fase. Het is belangrijk om daarbij rekening te houden met de duur van een opgraving. | Foto André Russcher

voor de winkelpui. Bouwsporen waaraan deze geschiedenis afleesbaar was, zijn met de herbouw verdwenen.

Van Zalinge en Enderman pleiten in het gesprek voor minder scheiding tussen disciplines. Archeologie, bouwhistorie, geschiedenis en stedenbouw versterken elkaar. In historische binnensteden is het kunstmatig om bovengrond en ondergrond los van elkaar te beschouwen. Bovendien is deze kennis niet alleen relevant voor cultuurhistorie. Historische waterstructuren, ophogingen en bodemopbouw geven inzicht in hoe de stad zich verhoudt tot water en bodem. In tijden van klimaatadaptatie is dat actuele informatie voor ontwerpers en planologen. De les voor gemeenten: betrek archeologie en bouwhistorie niet pas bij de vergunning, maar in de ontwerpfase. Dan kan er goed daadwerkelijk inspireren en richting geven.

Eerder in beeld

De ervaring met Gierstraat 35 werkte in Haarlem als katalysator. De herontwikkeling onderstreepte hoe waardevol bouwhistorische kennis is voor de stad. De gemeente besloot daarom een eigen bouwhistoricus in dienst te nemen. Enderman werd daarmee de eerste gemeentelijke bouwhistoricus van Haarlem. Die stap betekende dat specialistische kennis niet langer incidenteel beschikbaar is maar structureel onderdeel uitmaakt van de organisatie.

Vervolgens werd deze inhoudelijke versterking vertaald naar beleid. Haarlem ontwikkelde een bouwhistorische waardenkaart voor de binnenstad en verankerde de waarde 'bouwhistorie' in de planregels via het tijdelijke omgevingsplan. Ook panden zonder monumentenstatus krijgen nu expliciet een inhoudelijke afweging. Hierdoor komt bouwhistorie eerder in beeld en starten gesprekken met eigenaren in een vroeg stadium. Voor kleinere gemeenten kan regionale samenwerking een oplossing zijn. Gedeelde expertise, bijvoorbeeld via een regiobouwhistoricus of regioarcheoloog, helpt om kenniscontinuïteit te borgen en ontwikkelingen inhoudelijk te versterken. Aan het einde van het gesprek stelt Van Zalinge een vraag die verder reikt dan deze ene straat: "Wij bouwen nu voor 25 of 50 jaar. Maar wat maken wij nu wat over 500 jaar nog de moeite waard is om te behouden?" Die vraag raakt de kern van erfgoedinclusief verdichten. Het gaat niet alleen om wat we verliezen en/of behouden, maar ook om wat we toevoegen. Omgevingskwaliteit ontstaat als nieuwe lagen zich verhouden tot bestaande structuren, als de identiteit van een plek wordt doorontwikkeld. Gierstraat 35 laat zien dat als erfgoed niet fysiek kan worden behouden, kennis, wanneer vroegtijdig ingezet, kan bijdragen aan betere keuzes. Verdichten met verleden betekent bewust bouwen aan een stad die zijn verhaal eindeloos blijft vertellen, in bodem, in gevel en in ontwerp.

Het voormalige slachthuis in Haarlem vormt de kern van het Slachthuisterrein, een locatie in ontwikkeling naar een gemengd woonwerkgebied. | Foto André Russcher

Van het Steunpunt

► Helpdesk

Onze helpdesk is er voor alle medewerkers en bestuurders van Noord-Hollandse gemeenten met een erfgoedvraag. De adviseurs van het Steunpunt zijn eenvoudig te benaderen via onze website. Het zijn specialisten in gebouwd erfgoed, duurzaamheid, cultuurlandschap, archeologie, of erfgoed in relatie tot de Omgevingswet. Vragen over deze onderwerpen nemen wij kosteloos in behandeling, dit kan telefonisch, per mail, of op afspraak. Indien nodig schakelen we externe expertise in om samen je vraagstuk op te lossen. Heb je praktische hulp nodig? Ook dat is mogelijk. Wij helpen bijvoorbeeld graag door het nalezen van een nieuw beleidsstuk, een subsidieverordening of geven praktische tips over de organisatie van een inspraakavond.

► **Kunnen wij je helpen? Neem dan contact met ons op.**

► Handreiking 'Meerstemmig erfgoedbeleid'

Het Verdrag van Faro is duidelijk: cultureel erfgoed is van en voor iedereen. Maar hoe vertaal je dat als gemeente naar je eigen beleidspraktijk? Veel ambtenaren willen aan de slag met meerstemmigheid, en zoeken concrete voorbeelden, methoden en realistische manieren om inwoners daadwerkelijk te betrekken. De nieuwe handreiking 'Meerstemmig erfgoedbeleid' speelt in op die behoefte. We laten zien waarom meerstemmigheid ertoe doet en vooral hoe dit in de gemeentelijke praktijk op een haalbare manier vorm kan krijgen.

► **De handreiking is te downloaden vanaf onze website.**

► QR-code Kennisbank

Scan de QR-code om direct naar de Kennisbank op onze website te gaan. Hier vind je informatie over archeologie, cultuurlandschap, de Omgevingswet, verduurzaming en gebouwd erfgoed.

► Erfgoedteam

Het Erfgoedteam is de creatieve broedplaats van het Steunpunt, waar we samen een verdiepend gesprek voeren over nieuwe onderwerpen. Onder begeleiding van voorzitter Natasja Hogen word je uitgenodigd om actief deel te nemen aan het gesprek. Recent verdiepten we ons in historisch glas, de uitdagingen en kansen voor Post 65-erfgoed en over hoe je erfgoed op de bestuurlijke agenda krijgt. Jaarlijks organiseert het Erfgoedteam in de zomer een inspirerende fietsexcursie.

► **Benieuwd wat er dit najaar verder op de agenda staat? Houd onze website en nieuwsbrief in de gaten.**

► Netwerk voor nieuwe erfgoed-professionals

Werk jij als erfgoedprofessional bij een gemeente, wil je je netwerk uitbreiden en de basics over erfgoedbeleid leren? Sluit je dan aan bij het Netwerk voor nieuwe erfgoed-professionals van het Steunpunt. Drie keer per jaar komt deze groep samen. We bespreken erfgoedthema's en wisselen ervaringen en informatie uit. De basis van de bijeenkomsten is onze syllabus, waarin we kort en krachtig omschrijven wat een erfgoed-ambtenaar allemaal moet kunnen en weten. De leden van het Netwerk weten elkaar ook buiten onze bijeenkomsten om goed te vinden, sommige vergaderen regelmatig in kleine groepjes, en in de appgroep kun je terecht met praktische vragen over alle erfgoedzaken.

► **Deelnemen? Neem dan contact op met Maaïke Honschorst.**

► Handreiking 'Cultuurlandschap in gemeentelijk beleid'

Cultuurlandschap speelt een belangrijke rol in de kwaliteit en herkenbaarheid van onze leefomgeving. Tegelijkertijd staat het onder druk door verstedelijking, energietransitie, klimaatadaptatie en veranderingen in de landbouw. Voor gemeenten betekent dit dat zij steeds vaker keuzes moeten maken waarin zij rekening moeten houden met het landschap. Deze handreiking ondersteunt gemeenten bij het maken van die keuzes. Ze helpt om inzicht te krijgen in landschappelijke en cultuurhistorische waarden en laat zien hoe je die zorgvuldig kunt meenemen in gemeentelijk beleid onder de Omgevingswet.

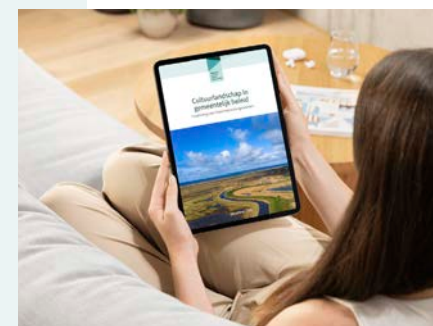
► **De handreiking is te downloaden vanaf onze website.**

► Steunpunt masterclasses

Vanuit de opnamestudio van de provincie Noord-Holland verzorgt het Steunpunt digitale cursussen over uiteenlopende erfgoedonderwerpen. Deze masterclasses zijn gratis bij te wonen en online terug te kijken. In onze Kennisbank vind je bijvoorbeeld een masterclass over toezicht en handhaving bij monumenten en een over groen erfgoed. Begin dit jaar organiseerden we een masterclass over erfgoed voor vastgoedmedewerkers.

► **Benieuwd naar al onze masterclasses? Kijk op onze website en houd de nieuwsbrief in de gaten.**

“Landschapswaarden blijven vaak omhuld met romantische denkbeelden en zachte associaties”

Over leegte, toekomst en de nieuwe betekenis van het agrarisch landschap

Een nieuwe laag in het landschap

Het Noord-Hollandse platteland is van oudsher een agrarisch landschap. Het kenmerkende beeld van boerderijen, erven, verkavelingspatronen en droogmakerijen staat echter onder druk door de huidige ruimtelijke transitie. Die veranderen het gebied razendsnel in een veel gevarieerder landschap waarin landbouw, natuur, recreatie, energieopwekking en wonen hun plek moeten vinden. Hoe blijft in deze onstuimige dynamiek dit agrarisch landschap betekenisvol en toekomstbestendig?

Het Noord-Hollandse landschap is door mensen gemaakt. Droogmakerijen zoals de Beemster, de veenweidegebieden van Waterland en de geometrische polders van Haarlemmermeer vertellen het verhaal van ontginning, waterbeheer en landbouwkundige keuzes. Hoewel het landschap vaak als iets statisch wordt ervaren, is het voortdurend in ontwikkeling. Vanaf de negentiende eeuw industrialiseerde de landbouw en werden de droogmakerijen vergroot door de inzet van stoomgemalen. Na de Tweede Wereldoorlog werd het landschap verder gerationaliseerd via ruilverkavelingen en de uitbreiding van steden en infrastructuur. Het landschap werd daardoor productiever, maar verloor aan variatie en verfijning. Inmiddels verandert het landbouwsysteem opnieuw: van intensief naar extensief, van bulk naar diversiteit en van enkelvoudige productie naar combinaties van functies. Deze en andere ruimtelijke transitie voegen opnieuw een laag toe waarin deze keer klimaat, biodiversiteit, energie en landschap een belangrijke rol spelen.

Natte teelt

In de Burkmeerpolder laat de innovatieve agrariër Aldert van Weeren zien hoe landbouw en landschap elkaar opnieuw kunnen vinden. In plaats van zijn natte veengrond droog te leggen voor traditionele landbouw, koos hij voor zogeheten paludicultuur: landbouw die mét het water werkt. In de laaggelegen veenlanden van Waterland teelt hij lisdodde.

Wim van der Lee, Sanne Konijn en Joop Slangen (v.l.n.r.) in het polderlandschap van de Beemster met zijn kenmerkende rechtlijnige structuren van waterlopen en wegen. Op de achtergrond een boerenerf omkaderd met groen. | Foto Els Zweerink

Waar boerderijen ooit de beeldbepalende gebouwen waren, worden zij nu overvleugeld door logistieke bedrijven, infrastructuur en woningbouw

Polderlinten als ruggengraat

Welke rol spelen gemeenten in de landbouwtransitie? Zij bewaken de ruimtelijke kwaliteit, vertegenwoordigen inwoners en agrariërs en beschermen zowel cultureel erfgoed als landschapsidentiteit. De gemeente Haarlemmermeer heeft een van de meest rationele landschappen van Nederland: strakke verkaveling, krachtige polderlinten en de Ringvaart als monumentale rand. De gemeente wijst op de samenhang tussen landbouw, landschap en erfgoed in recente visies en in een verkenning naar een toekomstbestendige landbouw – en noemt de agrarische sector de economische pijler en identiteit van het open landschap.

Toch staat dat landschap er onder druk. Waar boerderijen ooit de grootste en beeldbepalende gebouwen waren in de polder, worden zij tegenwoordig overvleugeld door logistieke bedrijven, infrastructuur en woningbouw. We spreken erover met stedenbouwkundige Wim van der Lee, adviseur van de gemeente en de door de gemeente benoemde ‘polderarchitect’ Joop Slangen. Zij benadrukken dat het gaat om een geleidelijke maar diepgaande verandering. Zij beschouwen de bedreigde polderlinten als de meest verfijnde en betekenisvolle onderdelen van dit landschap – die de droogmakerij leesbaar maken.

In de Visie Polderlinten omschrijft de gemeente de linten als de trotse dragers van het landschap. De visie probeert de essentie van rust, lange zichtlijnen, groene profielen met bomen en water en het samenspel van erven en open polder te behouden. Het document is geschreven als een beschermende basis die richting geeft, en tegelijk ruimte laat voor nieuwe ontwikkelingen.

Daarbij hoort ook het inzicht dat leegte waardevol is, maar wel een functie nodig heeft om te kunnen voortbestaan. Nu steeds meer boeren verdwijnen, verliest het open landschap zijn beheerder en dreigt verrommeling. In de visie wordt leegte gezien als ruimtelijke kwaliteit: een structuur die recreatie, ecologie en landschapsbeleving draagt, mits zij wordt vastgelegd en onderhouden. Van der Lee: “Landschap zonder functie raakt verloren, maar leegte is ook een functie. We moeten verder in de toekomst kijken. Zo lagen ooit de groene

Op dit laaggelegen veenlandschap in Waterland wordt lisdodde verbouwd, een nieuw gebruik van de grond, dat inklinking een halt toeroept. | Foto Anna Groentjes

88 De teelt van natte gewassen als lisdodde, riet en oeverzegge is volgens Van Weeren de manier om het tij van bodemdaling te keren. Door het waterpeil te verhogen, roept hij de inklinking van zijn land een halt toe. Bovendien neemt door de vernatting de uitstoot van CO₂ af, zuiveren de planten het grondwater en krijgt de natuur weer ademruimte. In die multifunctionaliteit ligt volgens Van Weeren de sleutel voor de toekomst van Waterland. De lisdodde wordt verwerkt tot biobased bouw materiaal – waarmee de landbouw een nieuwe afzetmarkt heeft gevonden. Deze aanpak is bijzonder omdat hij ecologische herstelmaatregelen combineert met economische kansen voor boeren en zo een concreet perspectief biedt op een duurzamer en klimaatbestendig agrarisch systeem.

Boer én natuurbeheerder

Veehouder Jeroen Leijen werkt in de Oudburgerpolder aan een andere vorm van toekomstbestendige landbouw. Zijn bedrijf bevindt zich in een gebied dat wordt omsloten door waterberging, recreatie en bebouwing. Leijen schakelde over naar extensieve veeteelt. Op meer dan veertig hectare grond, waarvan een aanzienlijk deel bestaat uit natuur, beheert hij botanische graslanden en weidevogelgebied. Zijn kudde van 35 piemontese koeien loopt jaarrond buiten. Leijen verkoopt het vlees rechtstreeks aan consumenten en horeca. Door deze manier van werken laat hij zien dat economische vitaliteit en ecologische waarden elkaar kunnen versterken als de bedrijfsvoering wordt aangepast aan de kwaliteiten en grenzen van het landschap.

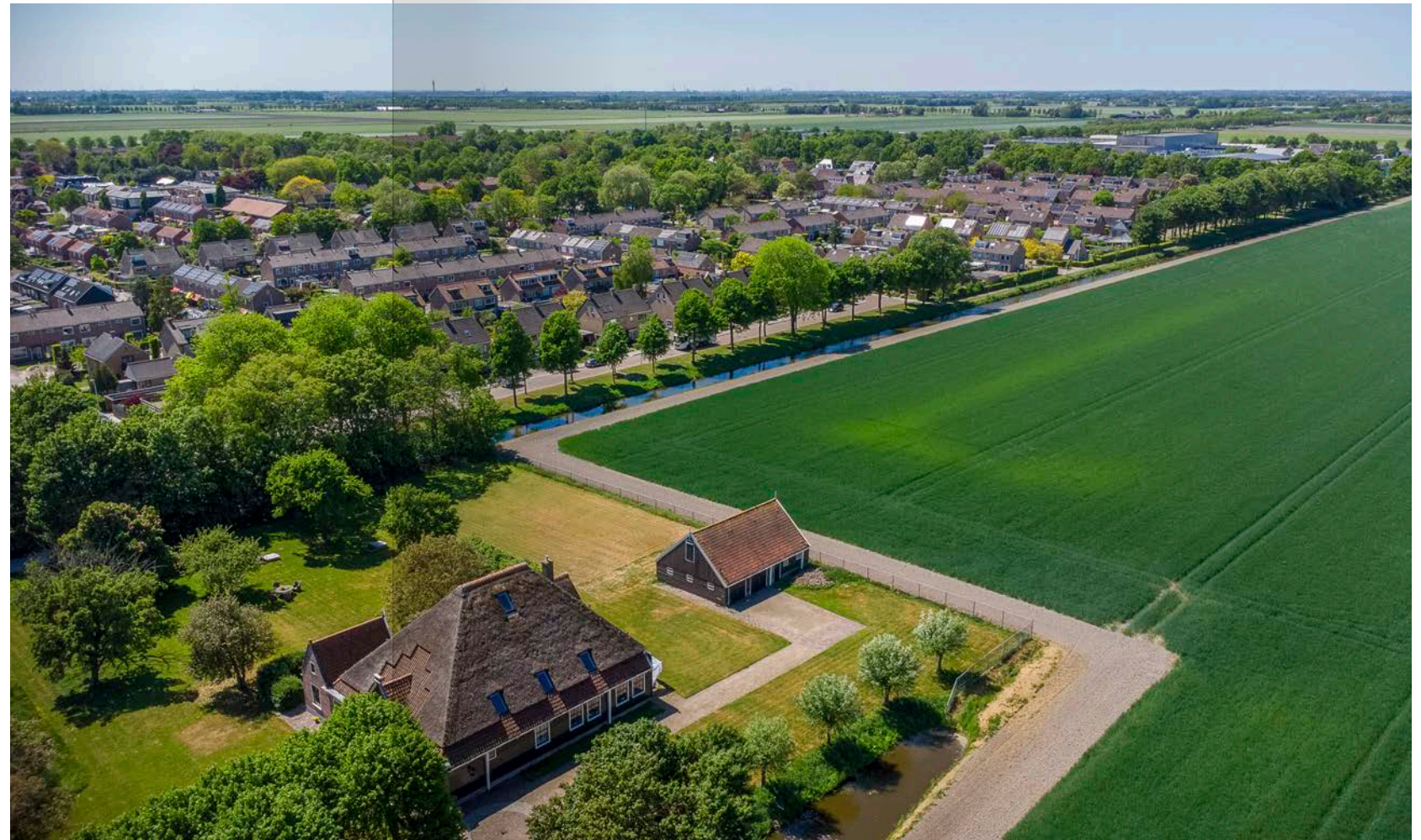
scheggen bij de uitbreidingen van Amsterdam aan de rand, maar nu zijn het de groene longen in het verstedelijkt gebied.” Tegelijkertijd erkennen Slangen en Van der Lee dat bescherming alleen werkt als zij hand in hand gaat met ontwikkeling. De polder is te dynamisch voor museale stilstand. Nieuwe woongebieden worden daarom ontworpen op basis van de historische verkaveling en de lange zichtlijnen van de polder. Zo ontstaat een nieuw landschap dat de oude structuren eerbiedigt. Terwijl de agrarische functie van de polder afneemt, groeit de betekenis als cultuurhistorische structuur en open ruimte. Slangen: “Als je een gebied bevriest met een bescherming, gebeurt er niets en gaat de kwaliteit hard achteruit. Je moet een visie bieden die richting geeft én ruimte biedt om het landschap opnieuw betekenis te geven.” Het gaat erom het landschap opnieuw uit te vinden, met de polderlinten als gidslijnen voor dat nieuwe verhaal.

De openheid en orthogonale structuur vormen harde grenzen: ontwikkelingen moeten het landschap niet verstoren maar er worden ingepast

Gemeente als gids en gesprekspartner

Waar de gemeente Haarlemmermeer inzet op ruimtelijke kaders, richt de gemeente Purmerend zich op samenwerking in de praktijk. De Beemster is werelderfgoed én modern agrarisch gebied, een combinatie die om zorgvuldige keuzes vraagt. Accountmanager voor agrarisch ondernemers Sanne Konijn, speelt hierin een sleutelrol. Zij zit met agrarisch ondernemers aan tafel lang voordat vergunningen of plannen concrete vormen aannemen. Daardoor kunnen uitbreidingsplannen, verduurzamingsinitiatieven of bedrijfsbeëindiging zorgvuldig worden afgestemd op zowel bedrijfseconomische belangen als het werelderfgoedkader. In de Beemster groeit de belangstelling voor regeneratieve landbouw, bodemverbetering en energievoorziening, die agrariërs willen inpassen in de mogelijkheden van het werelderfgoed. De historische openheid en orthogonale structuur vormen daarbij harde grenzen: ontwikkelingen moeten het landschap niet verstoren maar er worden ingepast. Konijn: “Boer zijn is meer dan een baan. Het is een identiteit die je niet zomaar aflegt. Families boeren vaak al generaties lang op dezelfde plek. Nieuwe ontwikkelingen moeten ‘des Beemsters’ worden ingepast. De polder is al meer dan vierhonderd jaar agrarisch in gebruik en het behoud van dit agrarisch gebruik maakt dat we nog vierhonderd jaar kunnen bestaan.” De gemeente hanteert het principe van ‘behoud door ontwikkeling’. Nieuwe functies op vrijkomende erven worden alleen toegestaan als ze passen binnen de identiteit van het gebied. Hergebruik van bestaande bebouwing gaat boven sloop. Grootchalige landschapsvormen zoals voedselbossen passen niet in de Beemster, maar de gemeente ziet kansen in zorgvuldige inpassing van agroforestry. Die landbouwmethode is gunstig voor klimaat en biodiversiteit, biedt de ondernemer een verdienmodel én maakt herstel mogelijk van oude landschapselementen en kwaliteiten van het Beemstererf.

Bescherming werkt alleen als zij hand in hand gaat met ontwikkeling. De polder is te dynamisch voor museale stilstand

De belangrijkste beleidsmatige opgave is het vinden van een duurzame balans tussen behoud van het werelderfgoed, een toekomstbestendige landbouw en maatschappelijk draagvlak. De gemeente kiest hierbij voor een benadering waarin maatwerk, dialoog en vroegtijdige samenwerking centraal staan, zodat zowel de agrariër als het landschap perspectief houdt in een periode van verandering.

Nieuwe laag in oud verhaal

Een agrarisch landschap in transitie is van alle tijden. Het is cruciaal om hier samen richting aan te geven. Gemeenten staan hier middenin: ze zijn zowel hoeders van identiteit als ontwerpers van de toekomst. Met visie, vakmanschap en nabijheid kunnen zij ervoor zorgen dat deze transitie niet leidt tot een verlies van landschap, maar juist tot het ontstaan van een nieuw waardevol landschap.

De Beemster is een mathematisch opgezette polder met een rechthoekig wegenpatroon. Dit patroon wordt telkens met twee haaks op elkaar staande waterlopen verder opgedeeld in vierkanten. Elk vierkant is weer opgedeeld in polderblokken met elk vijf langwerpige basiskavels.
| Foto Anna Groentjes

“Een agrarisch landschap in transitie is van alle tijden. Het is cruciaal om hier samen richting aan te geven. Gemeenten staan hier middenin: ze zijn zowel hoeders van identiteit als ontwerpers van de toekomst”

‘Keep calm, and carry on’

De grote verbouwing, het dynamische landschap en de enorme opgaven – deze *ode* staat er vol mee. Als je dat zo allemaal leest dan kan een gevoel van paniek je bekruipeken. Hoe moet erfgoed standhouden in het grote geweld van de energietransitie, van klimaatverandering, van de woningbouwopgave? Hoe blijven we het belang van erfgoed behartigen als er zoveel andere belangen om aandacht schreeuwen?

‘Keep calm and carry on’, stond er op een poster die de Britse regering in 1939 liet verspreiden toen de Tweede Wereldoorlog op het punt van uitbreken stond. Tegenwoordig vind je de uitspraak op allerlei prullaria, van tegeltjes tot mokken. Maar misschien is dit wel een sleutel, het nieuwe adagium, voor de erfgoedprofessional in 2026.

Want laten we eerlijk zijn – erfgoed heeft wel eerder zwaar weer meegemaakt. De geschiedenisboeken over ons kleine land staan vol met grote veranderingen die ook hun weerslag hadden op ons landschap en gebouwd erfgoed. Denk aan de komst van de spoorwegen, de snelwegen, de ruilverkavelingen en de Vinex-wijken. Onze geschiedenis maakt ons nederig, en plaatst het verhaal over hoge dynamiek in een welkom perspectief.

Vanuit die rust, dat erfgoed wel aardig wat kan doorstaan, kunnen we stilstaan bij wat het is dat erfgoed brengt én hoe erfgoed kan profiteren van de grote verbouwing. *Keep calm*, maar misschien niet helemaal *carry on*, of in ieder geval niet, *carry on as usual*. Natuurlijk vraagt deze tijd om een andere houding: alleen vasthouden aan behoud, dat kan allang niet meer. Wat moet die erfgoedprofessional dan? Het voelt misschien als tegen de stroom in zwemmen, of in ieder geval je niet zomaar laten meevoeren door een verhaal over snelheid, noodzaak en hoeveelheid. Wat erfgoed in zich draagt is aandacht voor zorgvuldigheid, vakmanschap en het verhaal van de plek. Dat brengt kwaliteit.

Ja, er gebeurt veel in ons land en ja, er zal veel nieuws verschijnen in ons landschap. Erfgoedprofessionals hebben een ongeëvenaard oog voor kwaliteit, en kunnen vanuit hun ervaring en expertise zorgen dat al dat nieuwe ook goed zal passen bij het bestaande. Dan ben je geen sta-in-de-weg, dan word je niet vergeten, maar loop je voorop om ervoor te zorgen dat de nieuwe lagen in ons landschap het erfgoed van de toekomst zijn. Zo kunnen we meewerken aan waardevolle en identiteitsrijke nieuwe plekken.

De redactie

In 1887 verrees het eerste turngebouw van Amsterdam aan de Marnixstraat. Na 1978 deed het dienst als jeugdtheater, recentelijk is het gerestaureerd en getransformeerd tot kantoor door Kodde Architecten. Nu neemt het weer zijn trotse plek in als decor voor het alledaagse Amsterdamse leven vol met fietsers, tramlijnen en toeristen. | Foto André Russcher

ode is een uitgave van het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland

voorjaar 2026

Redactie
Dorine van Hoogstraten, Aniek de Jong, Inge den Oudsten, Primo Reh

Eindredactie
Maarten Ettema

Ontwerp en fotografie
Els Zweerink

Druk
Drukkerij de Bij

Verantwoording beeldspreads
Cover: Broek op Langedijk en Heerhugowaard, André Russcher; p. 2-3: Westfriese Omringdijk, Anna Groentjes; p. 10-11: Haarlemmermeer, Els Zweerink; p. 18-19: Egmond, Els Zweerink; p. 25-26: Amsterdam, Els Zweerink; p. 34-35: Naarden, André Russcher; p. 48-49: Noordzeekanaalgebied, André Russcher; p. 56-57: Noordzeekanaalgebied, André Russcher; p. 64-65: IJsselmeer, Anna Groentjes; p. 74-75: Schermerhorn, Anna Groentjes; p. 84-85: Bergen, Inge den Oudsten; p. 92-93: Beemster, Els Zweerink; p. 98-99: Waterland, Els Zweerink

Over de auteurs

Frank Altenburg is senior beleidsmedewerker bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Jelle Beemsterboer is gedeputeerde Cultuur en Erfgoed van de provincie Noord-Holland.

Hanna Blommers is adviseur stedenbouw en landschap en werkt mee aan projecten over omgevingskwaliteit bij MOOI Noord-Holland.

Laura de Bonth is partner en stedenbouwkundige bij Urban Synergy.

Marlies Buurman is architectuurhistoricus en werkt bij MOOI Noord-Holland aan projecten op het snijvlak van architectuurhistorie, erfgoed en participatie.

Leo Dubbelaar is secretaris bij het Cuypergenootschap.

Anna Groentjes is expert agrarisch erfgoed, coördinator van Erfgoedvrijwilliger.nl en fotograaf.

Ninke Happel is architect en partner bij architectenbureau Happel Cornelisse Verhoeven.

Maaïke Honshorst is adviseur archeologie en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Dorine van Hoogstraten is architectuurhistoricus en als directeur van MOOI Noord-Holland nauw betrokken bij het Steunpunt en bij erfgoedprojecten.

Bo Hulshoff-Jonk is secretaris van gemeentelijke adviescommissies en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Aniek de Jong is secretaris van gemeentelijke adviescommissies en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Inge Molenaar is secretaris van gemeentelijke adviescommissies en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Inge den Oudsten is adviseur erfgoed bij MOOI Noord-Holland en coördinator van het Steunpunt.

Primo Reh is programmamanager Kennis en beleid bij MOOI Noord-Holland.

Renee Stroomer is secretaris van gemeentelijke adviescommissies en projectmedewerker bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Lisa Timmerman is adviseur landschap en cultuurhistorie en projectmedewerker bij MOOI Noord-Holland.

Anouk Vermeulen is architect-directeur van architectenbureau AG architecten.

Jos Wiene is burgemeester van gemeente Haarlem.

Peter Paul Witsen is planologisch adviseur, journalist en essayist.

Yanaïka Zomer is zelfstandig journalist, schrijver, dichter en stadsdichter van Den Helder.

Kim Zweerink is architectuurhistoricus en werkt als commissievoorzitter en beleidsadviseur bij MOOI Noord-Holland.

ode is een tijdschrift voor medewerkers en bestuurders van Noord-Hollandse gemeenten en de provincie, en voor iedereen die benieuwd is naar de rol van de diverse overheden binnen de erfgoedzorg. ode biedt inspiratie voor het dagelijkse erfgoedwerk met verhalen, interviews en goede voorbeelden uit de rijke voorraad Noord-Hollands erfgoed. ode laat zien hoe erfgoed goede omgevingskwaliteit biedt.

De productie van dit tijdschrift is CO2-neutraal uitgevoerd. Er is gebruikgemaakt van gerecycleerd papier en door een wikkkel te gebruiken is het verpakkingsmateriaal tot het minimum beperkt.

ode is een ode aan het Noord-Hollandse erfgoed. ode aan de mensen die onze provincie maakten tot wat zij is. ode aan de mensen die erfgoed een duurzame toekomst geven. ode aan mensen met een erfgoedhart: zij die onderzoeken, opgraven, verhalen vertellen, beleid maken, inspecteren, restaureren, onderhoud plegen, herbestemmen, ontwerpen, beslissen, financieren, vergunnen.

Het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland is een vraagbaak voor Noord-Hollandse gemeenten. Wij bieden kennis over gebouwd erfgoed, archeologie, cultuurlandschap, duurzaamheid en de Omgevingswet. We zijn een platform om op te netwerken en bieden inspiratie door middel van goede voorbeelden en instrumenten om erfgoed in de ruimtelijke ordening te verankeren. Het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland wordt uitgevoerd door stichting MOOI Noord-Holland in opdracht van provincie Noord-Holland.

2020

2021

2022

2023

2024

2025

Scan de QR-code voor eerdere uitgaven van ode.

“Onze geschiedenis maakt ons nederig, en plaatst het verhaal over hoge dynamiek in een welkom perspectief”

Steunpunt
Cultureel
Erfgoed
Noord-Holland